

АВТОРСКА СПРАВКА ЗА НАУЧНИТЕ ПРИНОСИ

на

главен асистент д-р Мартин Кирилов Белов

I. Методологични приноси

От гледна точка на използваната от мен методология при извършване на научен анализ считам за приносни следните основни моменти. На първо място, систематичното използване на социо-правен подход в изследванията ми, насочено към изясняване на социалните детерминанти на възприетите институционални разрешения и на социалния ефект от тяхното прилагане, позволява да се разшири полето на научен анализ в областта на конституционното и сравнителното конституционно право. Социо-правният анализ създава възможности за допълване на традиционните позитивистки и институционалистки подходи, за разширяване на визията за конституционното право и за достигане до задълбочени и концептуални изводи, притежаващи както теоретично, така и практическо значение.

Определящо методологично значение в моите изследвания има възприемането на тройственото битие на конституцията – идейно, позитивноправно и социално. Поставянето на изследваните феномени в полето на напрежение между идейната, юридическата и фактическата конституция води до комплексни научни анализи. Те дават възможност за отчитане на политическата и конституционната антропология и за разбиране на значението на взаимодействието между институции, социален контекст и духовна ситуация, базирана на споделени идейни възгледи за конституционната форма на обществото и държавата.

На второ място, считам за приносно прилагането на разнообразни неизползвани или слабо използвани в България аналитични концепции като теорията на вето актьорите (вариант на неоинституционализма, съчетан с теория на игрите), аксиологичен подход, културологичен и семиотичен анализ на конституционното право. Те са самостоятелно обосновани в отделни статии, онагледени са чрез прилагането им в българския контекст и се използват систематично за изследване на различни анализирани от мен конституционни проблеми и феномени.

На трето място, системното използване на сравнителноправния и сравнителноисторическия методи позволява поставянето на изследваните конституционни феномени в по-общ контекст – глобален, европейски, регионален и т.н. Така става възможно както откриването на общи закономерности, даващи възможност за причисляване на българския конституционализъм и на отделни конституционни институти и проблеми към по-общи сравнителноправни типологии и класификации, така и открояването на спецификите на българския конституционен модел.

Четвърто, принос е и използването на деконструктивния подход при анализ на конституционните феномени. Става въпрос за теоретична деконструкция на концепции, понятия и парадигми, но също така и за деконструкция на конституционни институции. С помощта на деконструктивния подход се прави опит за достигане на изначалните причини за установяването на съответната конституционна концепция или конституционна институция, както и за извеждане на типичните ѝ съставни елементи.

II. Приноси в конституционното учение

1. Теория за конституционната аксиология

В статиите ми „Същност на конституционните ценности и конституционните принципи“, „Същност и система на конституционната аксиология“, „Функции на конституционната аксиология“ и „Същност и типология на конституционния консенсус“ се прави опит за постепенно изграждане на самостоятелна теория на конституционната аксиология. Става въпрос за теория за същността, функциите и разновидностите на конституционните ценности и конституционните принципи. Дава се дефиниция на конституционната аксиология и се определят основните ѝ задачи като самостоятелно учение, съпътствано от особен методологичен подход в рамките на учението на конституцията. Обособяват се три основни аспекта на конституционната аксиология – теоретичен, позитивноправен и социо-правен.

Прави се разграничение между конституционни ценности, конституционни принципи, конституционни цели, нормативни идеологии, нормативни идеи, форма на държавно управление, форма на държавно устройство и права на човека. Извежда се тезата, че конституционните ценности, а не конституционните принципи са правни принципи в класическия им вид, дефиниран от водещи автори като Р. Дуоркин и Р. Алекси. Защишава се разбирането за конституционния

принцип като съставно и „касетъчно“ правно явление. Конституционните ценности и принципи като изграждащи елементи на конституционната аксиология са разграничени от конституционните цели като ядро на конституционната телеология. Изяснява се съотношението между конституционна аксиология и конституционен ценностен консенсус. Същевременно се извеждат взаимните връзки и зависимости, в които се намират посочените нормативни регулатори в конституционното право.

Специално внимание се отделя на системата на конституционната аксиология. Обосновава се тезата за нейерархичния характер на системата на основните конституционни принципи и за наличието на йерархия между нея и системите от секторни конституционни принципи. Освен като нейерархична, системата на основните конституционни принципи се дефинира като отворена, неавтономна и обусловена от социо-правния контекст. Анализира се взаимната изводимост на общите и секторните конституционни принципи и се прави тяхна систематизация. Представя се съотношението между конституционната аксиология и отраслово-правните аксиологии. От гледна точка на множествеността на източниците на конституционното право се определя значението и съотношението на понятията конституционна аксиология, квазиконституционна аксиология на международното право и аксиология на конституционното право.

Подробно се изследва ролята на конституционните ценности и конституционните принципи за „отварянето“ на правната (в частност конституционноправната) система към метаюридически нормативни системи като етика, религия и др. Този въпрос е тясно свързан с по-общия ми интерес към отварящата функция на конституцията не само към метаюридически нормативни системи, но и към международното право и към наднационални конституционни и квазиконституционни системи, която ще бъде посочена като принос по-нататък в обзора.

Приносен характер има и извеждането на функциите на конституционната аксиология. Това са отварящата функция, трансформиращата функция, легитимационната функция, валидиращата функция, регулативната функция и аргументативната функция.

Считам, че развитата в поредица от статии теория на конституционната аксиология допринася за налагане на ценностния подход в конституционноправния анализ. Тя разкрива връзката на конституционното и сравнителното конституционно право с теорията и философията на правото. Предлаганата от мен теория на конституционната аксиология има съществено значение за адекватното разбиране на същността и системата на конституционните принципи и правата на човека и допринася за изясняване на техния метаюридически фундамент.

2. Нова концепция за разделението на властите

В система от публикации (“Separation of Powers reconsidered: a Proposal for a New Theoretical Model at the Beginning of the 21st Century”, „Институциите на изпълнителната власт в континенталноевропейския конституционализъм“ и др.) предлагам собствена концепция за разделението на властите. Тя се основава на критичен анализ на досегашните институционални и функционални модели на разделение на властите и на класическите теории за разделение на властите, а също и на иновативен подход към проблема за властовия полицентризъм.

„Класическите власти“ – законодателна, изпълнителна и съдебна, се подлагат на деконструкция, сравнително-исторически, сравнителноправен и философско-правен анализ. Обособяват се различни видове „нормотворческа власт“. Извеждат се съдържателен, формален и институционален критерии за разграничаване на видовете нормотворческа власт. Дефинират се три основни аргумента за поставянето на парламента като изключителен законодател – нормативистки, логически и философско-политически, които се подлагат на концептуална и историческа деконструкция.

Предлага се систематизация на изпълнителната власт в хоризонтален и вертикален, институционален и функционален аспект. Вследствие от критически анализ на т.нар. „Веберов“ или „Уестминстърски“ модел на структуриране на изпълнителната власт се разграничават четири нейни нива в съвременния конституционализъм - конституционно-политически институции, хибридни политико-административни институции и административни институции на изпълнителната власт, като и изпълнители на административни услуги.

Йерархията като основополагащ принцип на организация на изпълнителната власт също е поставена на самостоятелно проучване. В сравнителноправен и сравнително-исторически аспект са обособени две основни системи за изграждане на йерархичен институционален дизайн на ексекутивата. Това са абсолютно йерархичните и относително йерархичните системи. Те са анализирани от гледна точка на историческата еволюция на изпълнителната власт, както и на формите на държавно управление. Разгледано е и влиянието на йерархията върху принципите на организация и дейност на правителството.

Въпросът за властовия полицентризъм, за предпоставките за неговото поддържане и за моделите за изграждане на институционалния му дизайн се разглежда в качеството му на конституционна парадигма. Тази парадигма е развита въз основа на два основни конституционни принципа. Това са принципът за разделението на властите (касаещ институционалното измерение на властта) и принципът за политическия плурализъм (свързан със социеталното измерение на властовия модел).

Развитата от мен теория за разделение на властите предлага нова систематика на видовете власти. Наред с „традиционните“ или „класическите“ власти се обособяват още и нови видове власт. Това са финансовата, външната, патронажната и символично-комуникационната власт. Подробно е анализиран въпросът защо е нужно да обособим тези нови власти. Разгледани са и причините, поради които не е легитимно да се разграничават към настоящия момент други видове власт като например „въоръжена“ или „военна власт“, „икономическа власт“ и др.

Новата систематизация на властите се основава на система от три критерия за обособяване на видове публична власт. Тези три критерия са институционален, функционален и съдържателен. С други думи, обособяването на държавни власти е възможно само при едновременното наличие на институция или институции, чийто институционален център е разположен в съответната власт, на типична функция по социално-политическо властово въздействие и на група от кохерентни обществени отношения, които подлежат на систематично влияние от тази институция или институции. При това, функционирането на институционалната система на отделната власт трябва да е насочено към упражняване на властово въздействие върху типична група обществени отношения, съставляващи елемент на съдържателната, персоналната или символичната политика. Ето защо, приемам, че за съществуването на самостоятелна власт е необходимо да се изведат три променливи, които в тяхното съчетание водят до легитимно обособяване на нов тип публична власт. Това са сферата на управление, управленските функции и институционалната система.

Външната власт е дефинирана като властта за участие на страната в международните отношения. Тя е осъвременяване и доразвитие на „федеративната власт“, предложена още от Дж. Лок. Разграничени са различните аспекти на външната власт.

Патронажната власт е определена като властта за рекрутиране на политически елит и по-специално на титуляри на държавните институции. Направено е разграничение на патронажната власт от гледна точка на същността и предназначението на властовото въздействие (позитивна и негативна патронажна власт), на сферата на проявление на патронажната власт, на титуляра на патронажната власт и на концентрацията или дисперсията на патронажната власт. Във връзка с

последния класификационен критерий е представено и вътрешното разделение на патронажната власт – както едновременно (симултанно), така и последователно (сукцесивно).

Финансовата власт е дефинирана като власт за управление на публичните финанси, а символичната власт – като власт за осъществяване на форми на политическа и конституционна комуникация. Въз основа на предложената схема на публичната власт е проследена сравнителноправната и сравнително-историческата еволюция на институционалния дизайн на отделните власти и на конституционната организация на властта като цяло.

Определящо значение за предлаганата от мен теория за разделение на властите има разграничението на символична, съдържателна и персонална държавна политика. Това е така, защото символичната политика на държавата се реализира чрез символично-комуникационната власт, персоналната политика – чрез патронажната власт, а съдържателната политика – чрез учредителната, законодателната, изпълнителната, съдебната, външната и финансовата власт. Това тройствено разграничение на видовете политика е направено в редица мои разработки (книгата „Институциите на изпълнителната власт в континенталноевропейския конституционализъм“, статията „Зараждането на символичната политика в зората на българския конституционализъм. Конституционната комуникация между монарх и парламент при управлението на княз Александър I Батенберг“ и др.).

На патронажната, символичната, външната и финансовата власт са посветени и самостоятелни мои изследвания, различни от изграждането на общ модел и типология на разделенията на властите в посочените по-горе научни произведения. Символичната власт е анализирана в статията ми „Зараждането на символичната политика в зората на българския конституционализъм. Конституционната комуникация между монарх и парламент при управлението на княз Александър I Батенберг“. Патронажната власт е изследвана в статията „Конституционна същност и типология на патронажната власт“. Външната власт е изследвана в статията „The Distribution of External Power Competences in the Contemporary Bulgarian Constitutional Model“. Финансовата власт е проучена обстойно в книгата ми „Финансов конституционализъм“.

Следва да се отбележи комбинираното прилагане на предложения от мен нов модел за разделенията на властите и теорията за вето актьорите. Тази комбинация, основана на концептуална и методологична иновативност, позволява креативен и оригинален анализ на класически проблеми на конституционното право и дава възможност за формулирането на приносни изводи относно властовата динамика и институционалния дизайн.

3. Конституционна теория на вето актьорите в българското конституционно право

Наред с разработването на нова теория и схема за разделение на властите в няколко мои статии правя опит за въвеждане в българската конституционна доктрина на разработената от редица чуждестранни автори (Дж. Цебелис, Ф. Шарпф, А. Кайзер и др.) теория за вето актьорите. Считаю за приносно изясняването на тази теория и лансирането ѝ в българския теоретичен дискурс, използването ѝ като допълваща аналитична матрица за изследване на историята на българския конституционализъм и на поведението на титулярите на държавните институции при действието на Търновската конституция, Конституцията от 1947 г. и Конституцията от 1971 г. както и системното ѝ използване в различни мои произведения за анализ на конституционната динамика.

Приносен характер има разграничаването на теорията на вето актьорите от сходни теории, изясняването на условията за адекватното прилагане на теорията за вето актьорите в съчетание с други теории и систематизирането на основните ѝ постулати. Предложил съм анализ на предимствата и недостатъците на теорията за вето актьорите, както и на ползите от прилагането ѝ в конституционното и сравнителното конституционно право. Приносен характер има и систематизирането на вето актьорите на еднолични и колективни, вето актьори на публичната власт и вето актьори на публичността, автономни и полуавтономни вето актьори, структурно-институционални и функционални вето актьори, проактивни, транслативни и реактивни вето актьори.

Приносът ми, свързан с теорията на вето актьорите, се изразява не само в разширяването на методологичния арсенал на българската конституционна теория и с новия поглед върху класически проблеми на властовите съотношения между конституционните институции. Той е свързан основно с достигането до оригинални изводи относно властовия потенциал на институциите, базирани на използването на нови за българската теория понятия като реактивен, транслативен и проактивен вето актьор, инициатор на политики, правило на поглъщане и ключов вето актьор.

Използването на теорията на вето актьорите за конституционноправен и сравнително-исторически анализ позволява по-адекватно изясняване на реалностите на политическата прагматика, вътрешноинституционалната и междуинституционалната динамика. Тя разкрива по нов начин връзката между политическата практика и моделиращите я правни институции и норми.

На тази основа се достига до оригинални изводи относно институционализацията на властовата динамика в отделните етапи от историята на българския конституционализъм.

4. Теория за финансовия конституционализъм, финансовата конституция и финансовата власт

Предлаганата от мен теория на финансовия конституционализъм има за цел да концептуализира три макрофеномена на конституционното право. Това са финансовият конституционализъм, финансовата конституция и финансовата власт. Наред с това се предлага нова концептуализация на държавния бюджет, който се разглежда като исторически еволюиращ код за интеграция и инклузивност на политическите общности. Също така, в рамките на изградената от мен теория на финансовия конституционализъм, финансовата конституция и финансовата власт е извършен теоретичен и сравнителноправен анализ на институциите на финансовата власт и на конституционните основи и принципи на държавния бюджет. Предложен е и критичен анализ на принципа на балансирания бюджет от гледище както на конституционната аксиология и мястото му в системата от конституционни принципи, така и във връзка с ролята му на наднационален и сравнителноправен трансплант в европейските конституционни системи, легитимиран от консервативна концепция за справяне с цикличността на финансовите кризи.

Основната приносна теза на книгата е, че съвременните конституции следва да дадат институционален отговор на глобалния финансов капитализъм, информационната революция и еманципацията на финансите от икономиката. Пред съвременните конституции се поставя предизвикателството да направят глобалния финансов капитализъм демократично отговорен и юридически контролируем. Принос е изследването на феномена на териториалната безотговорност на финансовия капитал, както и извеждането на тезата, че нарастването на неговото политическо значение изисква координирани усилия на наднационално, национално и поднационално равнище за създаване на финансов конституционализъм, институционализиран във финансова конституция и финансова власт.

Приносен характер имат дефинициите на финансовия конституционализъм, финансовата конституция и финансовата власт. Финансовата конституция е определена като системата от принципи, ценности, цели, права, задължения и институции, които се уреждат от конституцията и касаят управлението на публичните финанси и публичните финансови правоотношения между

органите на публичната власт на различните нива на нейното проявление. Финансовата власт е дефинирана като конституционната схема на междуинституционалните взаимодействия, свързани с управлението на публичните финанси. Финансовият конституционализъм пък е определен като идейно-теоретично течение и социално движение, насочено към моделиране на конституцията чрез създаване на финансова конституция, а оттам и на конституционната матрица на финансовата власт.

Финансовият конституционализъм, финансовата конституция и финансовата власт са анализирани и определени като самостоятелни, но и като взаимосвързани конституционни феномени. Те са разгледани в качеството им на отговор, който конституционното право дава на няколко феномена. Става въпрос за увеличената автономия, съдържателната и функционална диференциация на финансите спрямо икономиката, нарасналата политическа стойност и оттам и конституционно значение на публичните финанси, размиването на границите между публични и частни корпоративни финанси, свързано с политическото и публичното значение на големите глобални финансови корпорации, потоци, сделки и транзакции, както и глобализацията и възникването на световен финансов капитализъм, който търси своята институционализация и кодиране на глобално, регионално (в частност европейско), национално и поднационално ниво. Финансовият конституционализъм, финансовата конституция и конституционализираната финансова власт са представени като централна точка на пресичане на постмодерните дилеми относно феномените на глобализацията, финансовия капитализъм и държавния и народния суверенитет.

Посочени са и приликите и разликите между финансовия конституционализъм, финансовата конституция и финансовата власт. Принос е изясняването на факта, че трите разглеждани явления имат сходна онтология, аксиология и телеология, но частично разминаващи се съставни елементи, както и различно семантично ядро и акценти.

Предложената от мен теория на финансовия конституционализъм е създадена, за да функционира като метатеория спрямо отрасловото теоретично осмисляне на конституционно уредените институти на финансовото и данъчното право. Стремежът е да се изгради концептуален апарат и терминология, чрез които да се даде критичен теоретичен отговор и да се извърши рефлексия върху нарастващото политическо и конституционно значение на финансите – както публични, така и корпоративни, а също и на все по-видното обособяване на системата за тяхното управление като самостоятелен сектор на публичната власт на поднационално, национално и наднационално ниво. Целта е да се обособи конституционното измерение на принципите и институционалния дизайн на управлението на публичните финанси и да се открият онези въпроси, проблеми и дилеми, на които трябва да се даде конституционноправен отговор.

Предложеният от мен теоретичен модел на финансовата конституция и финансовата власт показва степента, в която публичните финанси са се обособили като самостоятелна проблемна област със съществено политическо, а оттам и конституционноправно значение. Чрез очертаването на историческите тенденции и сравнителноправните модели в еволюцията на финансовата конституция и финансовата власт става възможно да се изгради техен адекватен нормативен модел в конкретната правна система, като политически най-значитимите части от него бъдат конституционализирани.

Приносен характер има аргументирането на тезата, че развитието на финансов конституционализъм е от съществено значение както за запазването на адекватността на конституциите спрямо актуалните проблеми на социалното управление, така и във връзка със съхраняването на конституционните предпоставки за ограничено и отговорно управление. Систематично е изложено разбирането, че липсата на конституционни предели пред налагането на логиката на глобалния финансов капитализъм над логиката на демократичното конституционно управление е сред важните причини за кризата на представителната демокрация, на парламентаризма и на конституционализма, която вече има глобални размери.

Ето защо, в моята книга „Финансов конституционализъм“ подлагам на критически анализ териториалната безотговорност на капитала, липсата на консистентен системен отговор на проблемите на финансовото управление от националните конституции, отражението на правните реформи в рамките на правото на ЕС върху националната конституция и конституционализъм, новите аспекти в отношенията между държавните институции и по-специално между парламента и правителството в контекста на бюджетния процес и на другите процедури за управление на публичните финанси, влиянието на недържавните субекти на глобалното управление върху националния и наднационалния конституционализъм и в частност върху конституционната матрица за управление на публичните финанси.

Принос е определянето на финансовия конституционализъм като триаспектно явление, което се състои от емпиричен, теоретичен и конституционноправен аспект. Изяснени са причините за еманципирането на финансовия конституционализъм от общия (политически) конституционализъм. Показана е връзката между възникването на финансов конституционализъм, конституционализирането на „секторните конституции“ и еманципирането на публичните финанси от политиката и икономиката. Генезисът на финансовия конституционализъм е потърсен в сблъсъка между два типа фактори. От една страна, това са факторите на ненационалния и наднационалния капитал стремящи се да вградят кода на финансовия конституционализъм в националните конституционализми, в утвърждаващото се конституционно право на ЕС и във

възникващия глобален конституционализъм като символ на и способ за трансформиране на финансовото и икономическо надмощие в политическа власт. От друга страна, това са факторите, които имат интерес от поставяне на предели на глобалния финансов капитализъм, от очертаване на границите на допустим пренос на финансова в политическа власт и от възвръщане на водещата роля на експлицитно политическата за сметка на прикритите политически власти. В този контекст е направена историческа и концептуална съпоставка на възникването и развитието на „класическия конституционализъм“ и на финансовия конституционализъм.

Дефинирани са две задачи на финансовия конституционализъм. Първата от тях е да засили институционалните механизми на политическата система за контрол върху системата на публичните и на корпоративните финанси. Втората е да гарантира развитието на финансова пазарна икономика и да я предпази както от прекомерен еготизъм и необоснована регулаторна намеса на публичната власт, така и от установяването на монополистичен капитализъм, който на свой ред разрушава условията за свободна стопанска инициатива и конкуренция. Принос е аргументирането на конституционното измерение на тези две задачи. Съществуването на конституционно измерение е защитено с тезата, че тези две задачи засягат съществени конституционни проблеми като тези за съотношението между публично и частно, между публична власт, публичност и гражданско общество, за желателната степен на регулативна намеса на държавата и наддържавната публична власт във финансовата сфера и за допустимото влияние на непублични субекти върху определянето и осъществяването на публични политики.

Приносен характер има и анализът на европейския финансов конституционализъм. Изследвано е съотношението между поднационалния, националния, европейския и глобалния финансов конституционализъм. Дефинирани са трите основни причини, които предизвикват интензивно развитие на националния, европейския и дори глобалния финансов конституционализъм. Това са, първо, ръстът на глобалните финанси като частично автономен спрямо политиката и икономиката сектор, второ, влиянието на финансовите играчи върху световната, регионалната, европейската и националната политика, и трето, избухналата през 2008 – 2009 г. световна финансова криза.

Изведена е също така необходимостта от дефиниране на съдържателните и процедурните конституционни ограничения за членство на държавата в наднационални финансови и икономически организации, както и от вграждане на механизми за стабилно финансово управление на конституционно равнище. Посочени са както предимствата, така и рисковете от развитието на наднационален финансов конституционализъм по отношение на националните конституционни системи.

Принос е и извеждането на разбиране за съществуването на „секторна конституция“ като интегрална, но обособена част от общата конституция. Изложени са аргументи в подкрепа и против обособяването на секторни конституции като цяло и на финансова конституция в частност. Разгледани са причините за възникването на секторни конституции.

Приносен характер има определянето на същността и съдържанието на финансовата конституция. Това става на базата на теоретичен и сравнителноправен анализ на нейните съставни елементи, както и чрез съпоставка с други „секторни конституции“ като например икономическата конституция.

Подробно са изследвани приликите и отликите на финансовата от икономическата конституции. Обособени са три основни прилики между икономическата и финансовата конституция – качеството им на секторни конституции, близостта на регулираните от тях обществени отношения и принципните причини за техния генезис, свързани с осъзнаването и теоретичното концептуализиране и конституционното институционализиране на съществената добавена политическа стойност на принципните въпроси на политическата икономия и на публичните финанси. Установени са няколко основни разлики между икономическата и финансовата конституция. Те са свързани със специфичните цели на тяхното уреждане, някои от детерминантите на възникването и развитието им, както и с институционалния им дизайн, който се основава на системата от типични изграждащи ги компоненти, уредени в конституциите.

Аргументирано са защитени са предимствата на понятието „финансова конституция“ пред алтернативни понятия като „конституционни основи на публичните финанси“, „конституционни принципи на публичните финанси“ и „конституционни принципи на финансите“.

Друг принос е анализът на обхвата и аспектите на финансовата конституция. Разграничени са формална от материална финансова конституция. Изследвани са причините за конституционализиране на финансовите институции. Необходимостта от конституционна уредба на финансовите отношения и от обособяване на финансова конституция е защитена с пет основни аргумента. Това са аргументите за системното взаимодействие, за появата и развитието на глобалното икономическо управление, за необходимостта от създаване на ограничения на финансовата власт в името на свободата и правата на гражданите, за необходимостта от придаване на конституционен статус на определени ценности, принципи, права и институции с оглед защита от дискрецията на текущия законодател и с цел създаване на засилена институционална автономия и за поставянето на предели от финансовата конституция на начина на управление на публичните финанси както от държавните, така и от недържавните вето актьори.

Съществен принос е и извеждането на типични компоненти на финансовата конституция. Това са първо, конституционните основи на данъчната политика, второ, конституционните основи на държавния дълг, трето, конституционните основи на държавния бюджет, четвърто, хоризонталното разделение на властите и в частност на финансовата власт, основно свързано с конституционната типология на взаимодействието между парламент и правителство във финансовата власт на страната, с уредбата на специализираните институции на финансовата власт, както и на правомощията за участие в тази власт на общите конституционни институции, пето, вертикалното разделение на финансовата власт в рамките на националната държава и въпросите на многостепенния финансов конституционализъм на ЕС, шесто, формите за пряко демократично участие на гражданите при осъществяването на финансовата власт и седмо, конституционната уредба на финансирането на институции на гражданското общество и публичността. Прави се и извод относно типовете държави и конституционни системи, за които е характерно разрастването на финансовата конституция.

Вече бе посочено, че съществен елемент на финансовата конституция е конституционната типология на взаимодействието между парламент и правителство във финансовата власт на страната. Принос на изследването е откритието, че логиката на контрола в сферата на управление на публичните финанси частично се обръща в края на XX и началото на XXI в. Така правителството вече не само е обект на парламентарно програмиране и контрол във връзка с финансовата власт, но и на свой ред започва да получава възможности за ограничаване на парламента при генерирането на публичен дълг.

Определянето на същността, характеристиките и съставните елементи на финансовата власт е приносно доразвитие на предложената от мен и обособена като самостоятелен принос концепция за разделението на властите. Изложени са основните съображения, които оправдават обособяването на финансова власт. Посочват се основните разлики и типичните съотношения между традиционните власти и финансовата власт. Извеждането на самостоятелна финансова власт е легитимирано чрез съвкупното прилагане на три критерия – наличието на сфера от обществени отношения, които имат значителна вътрешна системна свързаност и голяма значимост, съществуването на една основна обща функция – управление на публичните финанси, която обединява останалите функции, осъществявани от нейните органи и съществуването на специфични институции на финансовата власт.

Съществен принос за конституционното право и за сравнителното конституционно право, както и косвено за финансовото право, представлява сравнителноправното изследване на институциите на финансовата власт. Въз основа на система от критерии се конструира оригинална

типология на институциите на финансовата власт. Изследвани са институциите на финансовата власт на международно, европейско и национално равнище. Подробен сравнителноправен анализ е посветен на националните конституционни институции на финансовата власт – централните банки, сметните палати и един твърде нов и слабо изследван към момента орган, а именно финансово-бюджетните съвети. Извършен е сравнително-исторически и сравнителноправен анализ както на общите конституционни институции, притежаващи правомощия във финансовата власт, така и на специализираните институции на тази власт.

Оригинален принос е определянето на държавния бюджет като исторически еволюиращ код за интеграция и инклузивност на политическите общности. Включването както „на входа“, така и „на изхода“ на бюджетния процес е разгледано като следствие от борба за признаване. Бюджетът и публичните финанси са представени като силови полета на изява на властови позиции и като полета на правна регулация, които отразяват нивото на цивилизацията, кодирано чрез бюджетни и финансови ритуали и правила за признаване на валидност. В този смисъл бюджетът, публичните финанси и правилата за тяхното управление са дефинирани като културен и цивилизационен феномен, предполагащ семиотичен и конституционно-антропологичен анализ. Освен това бюджетът е дефиниран и като фокус и пресечна точка на конституционните и политическите схеми за хоризонтален и вертикален властови полицентризъм.

Изведени са четири исторически макростапа на развитието на модела за конституционно гарантирано участие във финансовото управление, които са създадени като следствие от борби за интеграция и признаване. Всички те са изградени на принципа „включване срещу стабилност“. Всеки един от тези етапи е характеризирани чрез специфичен активатор и двигател на борбата за включване, особена формула на включването и логика на управлението на публичните финанси, кореспондиращи на съответна визия за човека и общността, респ. за конституционната платформа, върху която те следва да се развиват.

Приносен характер има и изследването на конституционните основи и конституционните аспекти на държавния бюджет. Анализирани са основните въпроси, свързани с държавния бюджет, които са обект на конституционна институционализация. Това са: първо, общите насоки относно структурата и съдържанието на държавния бюджет, второ, процедурата за приемане на държавния бюджет, трето, времевите аспекти на бюджета, свързани с бюджетните цикли, четвърто, принципът на балансирания бюджет; и пето, въпросите, свързани с парламентаризма и с възможностите за парламентарен контрол върху бюджета и бюджетния процес

Специално внимание е посветено на принципа на балансирания бюджет, разгледан като като основно нововъведение във финансовата конституция и във финансовия конституционализъм в началото на XXI в. Предлага се тезата, че принципът на балансирания бюджет е първото съществено нововъведение в системата на конституционната аксиология от Втората световна война до днес. Предлага се теоретичен и сравнителноправен анализ на начина на въвеждане на принципа на балансирания бюджет в националните конституционни системи на държавите-членки на ЕС.

Приносен характер за българската теория има извеждането на система от типични елементи, които изграждат принципа на балансирания бюджет. Това са: първо, правилото за равенство или поне баланс (т.е. относително равенство) между бюджетните приходи и бюджетните разходи, второ, горната граница на допустимия държавен дълг, трето, изискването за въвеждане и използване на средносрочна бюджетна рамка, четвърто, допустимите изключения от забраната за поемане на нов дълг и пето, гаранциите за принципа на балансирания бюджет.

Друг принос е свързан с балансираното представяне на предимствата и недостатъците от разглеждания принцип. Изложени са както националните специфики, така и общите закономерности и сравнителноправни изводи при неговото въвеждане и прилагане.

Важна група приноси е свързана с направените изводи относно съотношението между класическите и утвърдени конституционни принципи и принципа на балансирания бюджет. Извежда се понятие за финансово-бюджетен суверенитет на държавата. Изследва се въпросът дали принципът на балансирания бюджет ще се превърне в „усмирителна риза“, поставена в кризисен момент на актуалното гражданство в името на бъдещите поколения, дали ще се окаже инструмент за налагане на нов финансово базиран политически и конституционен елитизъм или около този принцип е възможно да се разгърнат процеси, които би могло да се определят като „игри с бъдещите поколения“.

Принципът на балансирания бюджет се разглежда като пресечна точка между националното, европейското и глобалното управление и канал, чрез който наднационалното управление влияе съществено върху националните механизми за правене на политика. Възприемането на принципа на балансирания бюджет е изследвано от гледище на същността му на форма на влияние на глобализацията върху националните конституционни системи.

Приносен характер има и изследването на влиянието на принципа на балансирания бюджет върху системата на разделение на властите и междуинституционалния дизайн. Изложена е тезата,

че принципът на балансирания бюджет въвежда нова функционалност в отношенията между конституционните институции и се превръща в аргументативен център и ядро на нов политически дискурс. Приносен е и сравнителноправният анализ на промените в институционалния дизайн, предизвикани от разглеждания принцип и свързани със засилването на ролята на неполитически и по-скоро експертни и дори контрамажоритарни институции във финансовата власт. Систематизират се основните насоки на влияние на принципа на балансирания бюджет върху конституционните съдилища.

5. Теория за конституционната идентичност

В книгата ми „Българската конституционна идентичност“, както и в поредица от статии (“The idea of “Europe” as a factor in the Building of the Bulgarian Legal Identity”, “The Functions of Constitutional Identity Performed in the Context of Constitutionalization of the EU Order and Europeanization of the Legal Orders of EU Member States” и др.) за първи път в българската конституционна теория поставям на дебат въпроса за конституционната идентичност като фундаментален проблем на съвременното конституционно право и за българската конституционна идентичност в частност. Нещо повече, считам че предлагам самостоятелна и оригинална теория на конституционната идентичност, онагледена със сравнителноправни примери, защитена с теоретични, философско-правни и сравнителноправни аргументи и приложена в конкретна конституционна традиция – в случая българската.

Предлаганата от мен теория на конституционната идентичност включва анализ и дефиниране на същността, съдържанието и функциите на конституционната идентичност. Изследват се конституционното измерение на въпроса за идентичността и се прави съпоставка и отграничение на конституционната идентичност от други видове идентичност и от близки конституционни концепции. Конституционната идентичност се разглежда като пресечна точка на теоретичния, нормативния и юриспруденциалния дискурси относно йерархията, суверенитета и идентичността в наднационалния конституционализъм на ЕС и в националните конституционни системи на държавите членки на ЕС. Тя се представя като аналитична концепция, чрез която е възможно да се обхванат както прескриптивната, така и дескриптивната същност на конституцията. В този контекст е направена класификация на конституциите на дескриптивно-

рефлексивни и прескриптивни като отражение на напрежението между нормативната и цивилизационната същност на конституцията.

Извеждат се различни подходи към въпроса за конституционната идентичност - антропологичен, социо-правен, правнопозитивистки и правнореалистичен. Представени са предимствата и недостатъците на всеки от тези подходи за определяне на конституционната идентичност.

Съществен принос е отграничаването на конституционния аспект на проблема за идентичността. Направена е и систематизация на употребата на концепцията за конституционната идентичност в теоретичния дискурс. Конституционната идентичност е съпоставена и с национална идентичност по смисъла на член 4, алинея 2 от Договора за ЕС. Ясно е заявена претенцията за използване на конституционната идентичност като колективна социално-политическа идентичност, заложена както в конституцията, така и в правосъзнанието на гражданите, респ. в начина, по който конституцията се прилага.

Друг принос е разграничението между конституционната идентичност и други видове идентичност. Става въпрос за националната идентичност, политическата идентичност и идентичността на конституцията. Следователно конституционната идентичност е съпоставена и отграничена както от форми на колективна социална идентичност, така и от идентичност на юридически акт. Направен е подробен анализ на тези видове идентичности. Наред с това е извършен и критичен анализ на методологичните и концептуални предимства и недостатъци на конституционната идентичност.

Важен принос на разработката се състои в разглеждането на съотношението между държавния суверенитет, върховенството на конституцията и конституционната идентичност. Анализирани са потенциалът на конституционната идентичност да служи като гаранция и дори като концептуална алтернатива на принципа на суверенитета. Посочени са предимствата на конституционната идентичност като гъвкаво и постмодерно понятие, но също така са изложени и съществените рискове при нейната алтернативна спрямо суверенитета употреба. Тези рискове са систематизирани по-нататък в изложението. Значението на конституционната идентичност за едновременно гарантиране на суверенитета и на върховенството на конституцията като взаимосвързани явления, отразяващи двете страни – социоправна и формално-юридическа, на един и същи феномен е подробно изследвано. На критичен анализ са поставени доктрините за абсолютното върховенство на националната конституция, за абсолютния и за относителния примат на правото на ЕС.

Друг принос се състои в отграничаването на конституционната идентичност от други близки конституционни концепции. Извършено е разграничение между конституционната идентичност и други сходни понятия като суверенитет, конституционен консенсус, неизменяеми и трудно изменяеми клаузи, ядро на конституцията, конституционна традиция, конституционна култура, „насрещни ограничения“ на трансфера на суверенитет и на примата на наднационалното и международното право и др.

Съществен принос е извеждането на оригинален каталог с функциите на конституционната идентичност. Извеждат се шест функции на конституционната идентичност. Това са легитимационната функция, гарантиската функция, свързващата функция, разграничаващата и разделяща функция, идеологическата функция и функцията по конституционно-политическо самопознаване.

Наред с конституционната идентичност за първи път в българската теория се изследва въпросът за съдебния диалог. Изяснява се същността на съдебния диалог, представят се основните му измерения като хоризонтален и вертикален съдебен диалог и се анализира периметърът на възможните и легитимни участници в него. Представя се връзката на съдебния диалог с конституционната идентичност. Разглеждат се предимствата на съдебния диалог, превърнали го в основен способ за дефиниране на конституционната идентичност и на насрещните ограничения пред трансфера на суверенитет и навлизането на наднационални правни стандарти в националния правопорядък. Същевременно се подлагат на анализ и сериозните легитимационни дефицити на съдебния диалог от гледище на принципа на демокрацията. В този контекст нарастналата роля на съдиите в контекста на европейския многостепенен конституционализъм и глобалния конституционен плурализъм, особено във връзка със съдебния диалог, се разглеждат като индикатори за криза на традиционната концепция за представителната демокрация.

Освен съдебния диалог се разглеждат и същността, институционалните участници, ефективността и легитимността на политическия диалог относно конституционната идентичност. Анализират се възможностите за изграждане на конституционна идентичност от страна на националните парламенти и правителства, държавните и правителствените ръководители, органите на учредителната власт и гражданите и техните политически сдружения. Представят се факторите, които допринасят за институционалния потенциал за съучастие в изграждането на конституционната идентичност.

6. Концептуализиране на влиянието на наднационалния конституционализъм върху националното (в частност българското) конституционно право

6.1 Анализ на конституционните измерения на глобалното управление

В няколко мои разработки (въведението към книгата “ Global Governance and Its Effects on State and Law”, на която съм съставител, статията „Конституционна рефлексия на глобалното управление – вариации на принципни проблеми в съвременния български конституционализъм“ и др.) поставям на критичен анализ конституционните измерения на глобалното управление. Приносен характер има проблематизирането на глобалното управление, опитът за определяне на неговата същност, разграничаването на три негови измерения – теоретично, нормативно и емпирично, изследването на различните му проявления и на институционалния му дизайн.

Принос е и критичният анализ на размиването на конститутивното за съвременната държавност и конституционализъм разграничение „публично-частно“, приватизирането на изконно публични функции и нарастналата роля на транснационалните корпорации, рейтинговите агенции, частните международни арбитражи, глобалните религии и други субекти на глобалното управление върху конституционните системи.

Приносен характер за българската конституционна теория има и поставянето на дискусия на проблемите, които пораждат феномените на конституционния плурализъм и многостепенния конституционализъм. Изследвани са предизвикателствата, поставени от глобалното управление спрямо пирамидално-йерархичната концепция за строеж на националния правопорядък и за конкуренцията между мрежовите и йерархичните модели за изграждане на конституционноправни системи. Това е принос в областта на конституционната семиотика. Проблематизирано е и наднационалното плурализиране на нивата на публичната власт във връзка с необходимостта от запазването на функционалността, ефективността и легитимността на националните конституции, особено в контекста на конституционализма на ЕС.

6.2 Критичен анализ на влиянието на глобалния конституционализъм, наднационалния конституционализъм на ЕС и глобалното управление върху конституционните принципи

В разработката ми “Globalisation, Crisis of Territoriality and their Effects on the Constitutional Principles” предлагам приносен анализ на влиянието на глобализацията, информационната революция и кризата на териториалността върху основните конституционни принципи – суверенитет, демокрация, правова държава и социална държава. Тези проблеми се поставят на изследване за първи път в българската конституционна теория.

Приносен е анализът на влиянието на глобализацията като холистичен феномен и на нейните различни аспекти върху конституционната аксиология като цяло и върху отделните конституционни принципи в частност. По-специално се анализира влиянието на териториално неограничения глобален финансов капитализъм, глобалната флуидизация и дисперсия на демоса и информационната революция върху конституцията, конституционализма и конституционната аксиология. Съществен принос е и изследването на ефекте на съвременните социо-политически предизвикателства – нарастналата мобилност и миграцията, новите информационни и комуникационни технологии, еманципацията на финансовия капитал от икономиката и политиката, преконфигурирането на пространството и появата на нови актьори на глобалното управление (транснационални корпорации, глобални религии, интелектуални тръстове, международни режими и др.) върху стожерите на конституционното управление, утвърдени през последните няколко века.

Проблематизирането на кризата на териториалността от конституционна гледна точка е също така съществена новост. Териториалността като юридическа концептуализация на територията и териториалната и въобще пространствената обусловеност на конституцията и конституционните феномени се подлагат на критическа деконструкция. Изследват се концепциите за атериториални, нетериториални и транстериториални политически общности и конституционни режими. Представят се последиците от разпада на нормативната концепция за държавата като „териториален контейнер“, лансирана от редица водещи автори в конституционната теория.

Разглеждат се и последиците от кризата на териториалната затвореност на нацията. На базата на класическата социо-правна теория за държавата на Г. Йелинек се проблематизира въпросът за разминаването между държавна власт, държавна територия и държавен народ. Изследват се възможните отговори на конституционното право по отношение на проблемите за интеграцията на гражданите, живеещи в чужбина, както и за мигрантите, установили се на държавната територия. Проблематизират се и феномените на инвестиране на финансов и персонален суверенитет, надхвърлящи пределите на териториално базирания конституционализъм.

Следва да се отбележи, че ефектите на кризата на териториалността върху конституционната система и конституционната държавност като цяло и върху посочените току-що феномени в частност се изследват и в статията ми „Can We Still Drive the State Machine the ‘Old School Way’? Structural and Functional Deficits of the Modern State“.

Като приноси могат да се определят още изследването на ефектите на посочените феномени върху отделните конституционни принципи. Представя се деконструктивна концепция за фрагментиран и многостепенен суверенитет. Чрез деконструкция се извеждат икономически, финансов и хуманитарен суверенитет, разглеждат се причините за загуба на суверенитет на националните държави без с това да възникват суверенни наднационални организации, изследват се възникването на нетериториален и атериториален суверенитет.

Съществен принос е и изследването на влиянието на глобалната мобилност на демоса и кризата на териториалността и по-специално на емиграцията, имиграцията и деконструкцията на концепцията за конституционна териториалност върху принципа на демокрацията и върху различните проявления на демократичната държава. Критично са анализирани факторите, които нарушават социо-правните предпоставки и условия за развитие и поддържане на конституционна демокрация. Разглеждат се проблемите за влиянието на мащаба (персонален и териториален), за глобалната флуидизация на демоса и за разпада на традиционни инструменти и механизми на конституционна социална и политическа интеграция върху условията за демокрация. Поставя се въпросът за възможността за възникване на атериториални и посттериториални демокрации. Проблематизира се появата на виртуално, мултидискурсивно, нетериториално и Интернет базирано наднационално общество като функционален еквивалент на националната публичност, годно да изпълнява нейните критически функции.

Принципът на правовата държава е концептуализиран от гледна точка на неговия генезис и предназначение да служи като средство за преодоляване на аномията в комплексни общества. От тази гледна точка е изяснен и потенциалът му да послужи като подреждащ инструмент в контекста на постмодерното и глобалното общество. По-специално се изследва възможността за установяване на глобална правна платформа за обществено управление, която да бъде отговор на фрагментацията на демоса и на неговата глобална дисперсия, на разрозяването на правни субкултури и на вертикалната плурализация на правните порядъци.

Съществен принос е и предлагането на различни стратегии за съхраняване и развитие на принципа на правовата държава като стожер на постмодерния национален конституционализъм, както и на глобалния конституционализъм. Предложени са две такива стратегии като са

представени както техните предимства, така и техните недостатъци и слабости. Първата от тях предлага съхраняването на различни нива на правова държава, които да са взаимно координирани помежду си. Втората стратегия лансира идеята за универсалистко прилагане на принципа на правовата държава на глобално ниво.

Ефектите на глобализацията, кризата на териториалността, информационната революция и революцията на мобилността върху социалната държава са демонстрирани чрез две логически свързани стъпки. Първата от тях предлага деконструкция на класическото понятие за социална държава. Открит е неговият консенсуален генезис и са разграничени хоризонтално и вертикално измерение на социо-политическия договор за въвеждане на социална държава. Втората стъпка се състои в изследване на предизвикателствата пред социалната държава в началото на XXI век. Разглеждат се нови измерения на социалната държава, свързани с достъпа до и включването в глобалното информационно общество. Анализирани са и причините за кризата на социалната държава в контекста на глобализацията.

6.3. Конституцията като свързващо звено между националния, международния и наднационалния правопорядък. Принцип на отворената държавност и отваряща функция на конституцията.

В система от мои публикации (книгата „Българската конституционна идентичност“, статиите „The Opening of the Constitutional Order of Democracy in Transition Towards Supranational Constitutionalism: The Bulgarian Case“, „Конституционна рефлексия на глобалното управление – вариации на принципни проблеми в съвременния български конституционализъм“, „The Functions of Constitutional Identity Performed in the Context of Constitutionalization of the EU Order and Europeanization of the Legal Orders of EU Member States“ и др.) е анализирана отварящата функция на националната конституция. Приносен характер има изследването върху ролята на конституцията като депо на норми на признаване на международни и наднационални правни стандарти. Анализирани е ролята ѝ в регулирането и отразяването на възникващия наднационален конституционализъм.

Приносен характер има определянето на същността на отварящата функция на конституцията, нейното вътрешно диференциране на свързваща, разделяща и валидираща функция, както и анализът на съдържателните и формално-процедурните ограничения при

участието на държавите във форми на наднационално сътрудничество. Разграничени са три основни аспекта на отварящата функция на конституцията.

Принос е извеждането на необходимостта от конституционализиране на инструментите и механизмите за свързване и разделяне между националния, международния и наднационалния правопорядък с оглед запазване на регулативната роля на конституцията. Разгледани са различните варианти на взаимно проникване на правни стандарти в контекста на конституционния плурализъм.

Следва да се отбележи, че отварящата функция на конституцията е изследвана в различни мои научни разработки в два основни аспекта. Единият от тях е току-що описаният аспект на отваряне към международни и наднационални правни системи и стандарти. Вторият аспект касае отварянето към метаюридически нормативни системи. Той е изследван в разработките ми, посветени на конституционната аксиология, представени в част II, 1 от настоящата авторска справка.

6.4. Българската Конституция от 1991 г. в контекста на глобалния конституционализъм и глобалното управление

В статиите ми „The Opening of the Constitutional Order of Democracy in Transition Towards Supranational Constitutionalism: The Bulgarian Case“ и „Конституционна рефлексия на глобалното управление – вариации на принципни проблеми в съвременния български конституционализъм“, както и в книгата ми „Българската конституционна идентичност“ поставям на изследване ефектите на глобалния конституционализъм, европейския конституционализъм и глобалното управление върху Конституцията на Република България от 1991 г. Могат да се открият следните по-важни приноси.

На първо място, повдигането на дискусия и предлагането на анализ на тази група от въпроси е съществена новост за българската конституционна теория.

Второ, разграничени са двата аспекта на отварящата функция на конституцията – по отношение на наднационалния конституционализъм на ЕС и по отношение на международното право. Наред с това отваряне на националния правен ред е разгледано и отварянето на

държавността от гледна точка на нейните три елемента според теорията на Г. Йелинек – власт, население и територия.

Трето, анализирана е евроинтеграционната клауза, заложена в член 4, алинея 3 от Конституцията от 1991 г. Разгледана е липсата на ясни правила на признаване относно статуса и йерархическото място на правото на ЕС в националната система от източници на правото на Република България. Неизяснеността на йерархическото място на правото на ЕС в българската правна система е анализирана в контекста на тезата за криза на йерархията, но също така и от гледна точка на други хипотези – имплицитен еврооптимизъм, водещ до радикална отвореност на националния правен ред и скрит конституционен протекционизъм.

Четвърто, изследвана е системата от „насрещни ограничения“ пред трансфера на суверенни правомощия и пред навлизането на наднационални и международни правни стандарти в българската правна система. Самото въвеждане на концепцията за „насрещни ограничения“ в българския конституционен дискурс може да се квалифицира като принос. Разгледани са предпоставките и рисковете от „скрита деконституционализация“ на българската конституционна система породени от липсата на достатъчно развити концепции за конституционна идентичност и насрещни ограничения, както и от твърде спорната процедура за прехвърляне на конституционни правомощия към ЕС.

Пето, систематизирани са основните елементи на принципа на отворената държавност в съвременния български конституционен момент. Анализиран е фактът, че Конституцията от 1991 г. е създадена в епохата на глобализационния оптимизъм и на бланкетния еврооптимизъм. Представени са причините за и последиците от това особено с оглед на българската конституционна идентичност и на системата от „насрещни ограничения“.

7. Конституционни принципи

Приносите ми в изследването на конституционните принципи могат да бъдат систематизирани в следните групи. Първо, изследване на същността на конституционните принципи. Предлагане на теза за конституционните принципи като съставни и касетъчни феномени. Лансиране на разбиране за конституционните ценности като правни принципи в дуоркиниански смисъл. Съпоставка между конституционни принципи, конституционни ценности,

конституционни цели и конституционни норми. Тези приноси вече бяха изяснени в раздел II, 1 от настоящата авторска справка.

Второ, изследване на принципа на отворената държавност. Тези приноси са посочени в раздел II, 6.3 от настоящата авторска справка.

Трето, изследване на принципа на светската държава. Тези приноси са посочени в раздел III, 5 от настоящата авторска справка.

Четвърто, изследване на принципа на разделение на властите. Тези приноси са посочени в раздел II, 2 и раздел II, 3 от настоящата авторска справка.

Пето, изследване на принципа на суверенитета. Тези приноси са посочени в раздел II, 4, раздел II, 5 и раздел II, 6.2 и др. от настоящата авторска справка.

Четвърто, изследване на принципа на демократичната държава. Тези приноси са посочени в раздел II, 11 от настоящата авторска справка.

Пето, изследване на принципа на правовата държава. Тези приноси са посочени в раздел II, 6.2 и раздел V, 2.4 от настоящата авторска справка.

Пето, изследване на принципа на балансирания бюджет. Тези приноси са посочени в раздел II, 4 от настоящата авторска справка.

Шесто, изследване на принципа на социалната държава. Тези приноси са посочени в раздел II, 6.2 от настоящата авторска справка.

8. Източници и нормативни регулатори на конституционното право

В няколко мои публикации предлагам приносни виждания относно същността и видовете нормативни регулатори в конституционното право, както и относно източниците на конституционното право. Приносите относно кризата на йерархията на системата от източници на конституционното право в контекста на интеграцията във форми на наднационален конституционализъм са посочени в част II, 6.4 както и на други места в настоящата авторска справка. Приносите относно изясняването на същността и разграничението между нормативни

идеологии, нормативни идеи, конституционни ценности, конституционни принципи и конституционни норми са посочени в част II, 1 и част II, 12 от настоящата авторска справка.

Ето защо, тук ще бъдат посочени само приносите, свързани с изследване на напрежението между теория и нормативен модел (“източниците на правото в книгите”) и фактическото прилагане на йерархията на източниците на правото (“източниците на правото в действие”). Става въпрос за разминаването между теоретичните възгледи за йерархията в източниците на правото, правния модел на тази йерархия, заложен чрез система от правила за признаване в Конституцията и в други източници на конституционното право и начина на практическо прилагане на йерархията от правораздавателните институции.

В статията ми „Източниците на правото в действие – правосъдието между позитивизма и реализма“ правя подробен анализ на резултатите от социологическо проучване, извършено от мен в екип с други колеги, което има за цел да установи дали се спазват йерархичните правила относно мястото на правото на ЕС, международните договори, Конституцията и юриспруденцията на Съда на ЕС и на Европейския съд по правата на човека. Приносен характер има както проблематизирането на посоченото разминаване между идейна, юридическа и фактическа конституция, така и структурирането на системата от въпроси и възможни отговори, а също и направените изводи относно асиметрията между „правото в книгите“ и „правото в действие“.

9. Време и конституция

Считам за съществени приносите ми, свързани с теоретичното концептуализиране на връзката между времето като фонова и базисна детерминанта на политическото действие и социалните отношения и конституцията като рамка и модел за институционализирани политически отношения. Приносите в тази сфера могат да се разделят на две големи групи – първо, приноси, свързани с времевото разделение на властите и второ, приноси, свързани с тайминга.

Приносите ми, свързани с времевото разделение на властите, се съдържат в статията ми „Времевото разделение на властите в съвременното българско конституционно право“, въпреки че тази концепция се прилага систематично и в други мои произведения, посветени на различни проблеми на конституционното право. За първи път в българската конституционна теория се прави опит за конституционна концептуализация на времето като първа стъпка към създаване на модел

на конституционноправната институционализация на времето, а след това – и на конституционна теория на времето. Систематизират се подходите към времето на различните правни теории. Разграничават се три основни измерения на времето в конституционното право. Дава се дефиниция на времевото разделение на властите. Извеждат се отношенията между времевото разделение на властите, демокрацията, правото на опозиция и патронажната власт. Предлага се каталог с функции на времевото разделение на властите. Разграничават се три основни вида времево разделение на властите – моноинституционално, интеринституционално и интраинституционално. Въз основа на така предложената теория за същността, аспектите, функциите и видовете времево разделение на властите се прави подробен анализ на времевото разделение на властите в съвременния български конституционен модел.

В статията ми „Таймингът като част от правната институционализация на времето в съвременното българско конституционно право“ правя конституционноправен анализ на тайминга като част от конституционноправната институционализация на времето. Съществен принос е фактът, че тя е първата самостоятелна разработка по този въпрос в българската конституционна теория. Могат да бъдат отличени също така следните приноси. Дефинира се същността на тайминга. Прави се разграничение между тайминга и сроковете в конституционното право. Представя се същността на времевите детерминанти на политическото действие и ролята на времевата дискреция в конституционното право. Предлага се типология на телеологията на сроковете в конституционното право. Разграничават се различните теоретични подходи към тайминга.

Самостоятелна група приноси касае изследването на тайминга в съвременното българско конституционно право. Разглеждат се тайминга на президента, Народното събрание и Министерския съвет.

10. Учредителна власт

В съвместната ни статия с проф. Евгени Танчев „Методология на конституционната промяна“ предлагаме теоретично виждане за същността на конституционната реформа като многокомпонентен и интегрален феномен. Систематизирани са дискурсите на теоретичния анализ на конституционната промяна – съдържателен, процедурен, методологичен и контекстуален като е изяснена тяхната същност и типични характеристики. Съдържателният дискурс е подразделен на

макро-, мезо- и микроаспекти. Дефинирана е същността на конституционната статика и конституционната динамика.

Съществен принос е извеждането на пет метода на конституционна реформа. Това са конституционният еволюционизъм, конституционният градуализъм, органичният растеж на конституцията, конституционният радикализъм и създаването на нова конституция. Изяснена е тяхната същност и специфики като са дадени исторически и сравнителноправни примери.

Въз основа на така изградената теория на конституционната промяна е предложен анализ на конституционните реформи в българския конституционализъм. Изследвани са методите, чрез които са приети четирите български конституции и са направени съответните изменения и допълнения в тях. Въз основа на този сравнително-исторически анализ е направен изводът за използването на два основни метода за конституционна реформа в България – приемането на нова конституция и конституционен градуализъм.

Приносите ми относно идеята за фрагментирания суверенитет, за наличието на секторни суверенитети и за същността и метаморфозите на суверенитета и учредителната власт в контекста на постмодерното общество и наднационалния конституционализъм вече бяха посочени в различни други части на настоящата авторска справка.

11. Конституционна теория на демокрацията и конституционни основи на гражданското участие в политическия процес

В няколко мои публикации предлагам анализ на различните разновидности на демокрацията и на конституционните основи на гражданското участие в политическия процес в теоретичен, позитивноправен и сравнителноправен аспект. Става въпрос основно за книгата ми „Гражданското участие в политическия процес. Конституционноправни основи“, както и за статиите ми „Direct Democracy and European Integration“, „Пряма демократия в местном самоуправлении Республики Болгарии“, „Reconsidering the Boundaries between Direct and Representative Democracy“, „Същност и типология на конституционния консенсус“ и „Българската конституционна демокрация – типология и историческо развитие“. Приносите тук могат да бъдат групирани в няколко насоки.

Книгата ми „Гражданското участие в политическия процес. Конституционноправни основи“ съдържа няколко основни приноса. Предложена е хипотеза за минимално необходимото съдържание на конституционната демокрация. Изградена е типология на конституционната демокрация. Предложен е концептуален анализ на институционалния дизайн на партиципаторната и делиберативната демокрация. Разграничението между пряка, представителна, партиципаторна и делиберативна демокрация, както и наличието на редица „мостове“ между тях, служещи за реалното им комбинирано прилагане в политическия живот е принос на статията ми „Reconsidering the Boundaries between Direct and Representative Democracy“.

Изяснена е същността и са разграничени представителната, пряката, делиберативната и партиципаторната демокрация. Систематизирани са конституционните условия и предпоставки за гражданското участие в политическия процес като са анализирани инструментите и процедурите за неговото осъществяване.

Приносен характер има изследването на влиянието на медийното общество и лобизма върху гражданското участие в политическия процес посредством инструменти на пряката, партиципаторната и делиберативната демокрация. Анализирано е съотношението между делиберативната и електронната демокрация. Систематизирани са институтите на партиципаторната и делиберативната демокрация, уредени от българското конституционно право.

Анализирана е правната уредба на всички политически права, предвидени от Конституцията от 1991 г. и от българското конституционно законодателство. Направено е разграничение между гражданска инициатива, народна инициатива и предложение за референдум. Анализирани са аспектите на политическите права, даващи възможност за гражданско участие в политическия процес и за представени и систематизирани техните юридически ограничения. Направено е функционално разграничение между правото на сдружаване в политически партии от останалите форми на политическо сдружаване.

В статията ми „Същност и типология на конституционния консенсус“ предлагам изследване на концепцията за конституционен консенсус и създавам негова типология. Приносен характер има анализът на същността и значението на конституционния консенсус, изследването на начините на институционализация на конституционния консенсус, разграничаването между конституционен конфликт и конституционен консенсус, систематизирането на компонентите на конституционния консенсус.

Направена е типология на конституционния консенсус. Разграничени са ценностен и институционен, статичен и динамичен, дедуктивно-априорен и индуктивно-апостериорен, правен и социален, реален и фиктивен, фундаментален и второстепенен, минимален и максимален конституционен консенсус.

Внимателно са анализирани ценностният и институционният консенсус и са изяснени конституционните свързващи елементи между тях. Изяснени са причините за логическия и нормативния примат на ценностният над институционния конституционен консенсус.

В книгата ми „Гражданското участие в политическия процес. Конституционноправни основи“ и в статията ми „Конституционната комуникация в съвременния български конституционен модел“ предлагам приносен анализ на същността и видовете конституционна комуникация, както и на ролята на конституционната комуникация за създаване и утвърждаване на конституционна демокрация. Тези приноси са изяснени в част II, 13 от настоящата авторска справка. Тук следва само да се отбележи още, че предлагам систематичен и приносен анализ на конституционната комуникация и институтите за нейното осъществяване като елемент на делиберативната демокрация в посочената току-що книга.

В статията ми „Direct Democracy and European Integration“ поставям на изследване влиянието на пряката демокрация върху европейската интеграция, функциите и ефектите на институтите на пряка демокрация върху процесите по изграждане и развитие на европейския конституционализъм. Изследвано е взаимното влияние между суверенитет, конституционна идентичност и пряка демокрация в светлината на хипотезата за рационално, експлицитно и активно изграждане на колективно „Аз“ на политическата общност. Анализирани са приносът на пряката демокрация, в частност на референдумите по европейски въпроси, за задълбочаване на кризата на представителната демокрация.

Критически са анализирани функциите на пряката демокрация в контекста на европейската интеграция. Пряката демокрация е представена като двойствен инструмент, който служи едновременно за легитимация и делегитимация, за интеграция и дезинтеграция на европейския конституционализъм и на ЕС, а също така и изпълнява функцията на клапан за изпускане на социално-политическото напрежение по европейски въпроси.

Съществен принос на статията „Direct Democracy and European Integration“ е изследването на потенциала на пряката демокрация да допринесе за изграждането на социален

конституционализъм, базиран на дисперсна гражданска ангажираност в контекста на наднационален конституционализъм.

12. Създаване на концепциите за нормативна идеология и нормативна идея в конституционното право

В статията ми „Идейното наследство на Магна Харта и неговата рецепция в българския конституционализъм“ е направен опит за разработване на концепции за нормативна идеология и нормативна идея, което е важен принос в конституционното право. Нормативната идеология се определя като пресечна точка на рационалния и емоционалния конституционализъм. Тя се дефинира като система от вярвания, които стъпват на рационална аргументация, но имат за цел да създадат убеденост и емоционална свързаност на адресатите на правилата за поведение с валидната правна и в частност конституционноправна система. Нормативните идеологии се определят като съставни концепции, които включват система от нормативни идеи. Изяснява се значението на нормативните идеологии и нормативните идеи като елементи, които изграждат идейната конституция на конституционно организираната политическа общност.

Приносен характер има анализът на генезиса на нормативните идеологии и идеи, на начина на тяхната легитимация и на причините за тяхното възприемане като част от идейната конституция на съответната конституционна система.

Концепцията за нормативна идеология и нормативна идея е онагледена не само с рецепцията на нормативните идеологии и идеи на Магна Харта в европейския конституционализъм. В няколко други мои разработки (например в статията „The idea of “Europe” as a factor in the Building of the Bulgarian Legal Identity“ и в книгата ми „Българската конституционна идентичност“) систематично използвам тези концепции за изясняване на влиянието на европейската идейна конституция и на европейските нормативни идеологии и идеи върху българския конституционализъм. Това влияние се осъществява чрез трансплантация, рецепция и миграция на нормативни идеологии и нормативни идеи.

13. Теория за конституционната комуникация

Приносен характер има обособяването на самостоятелен феномен на конституционната комуникация, свързан с и произтичащ от близки концепции като делиберативната демокрация и политическата комуникация. Това е направено основно в статията ми „Конституционната комуникация в съвременния български конституционен модел“, но също така и в други мои разработки. Изяснена е същността на конституционната комуникация. Конституционната комуникация е разграничена от политическата и социалната комуникация. Извеждането на самостоятелно понятие за конституционна комуникация, което е различно, но близко до и произтичащо от политическата комуникация, е защитено чрез съчетаното прилагане на субективен и съдържателен критерий и базирано на разширения обект на конституционноправно регулиране. Приносен характер има и разграничението на три основни аспекта на конституционната комуникация и нейното разглеждане като обективно явление, властови ресурс и цел и идеал.

Друг принос е свързан с извеждането на пет функции на конституционната комуникация. Това са образователната, мобилизационната, информационната, символично-демонстративната функции, както и функцията по формиране на общественото мнение. Принос е и дефинирането на структурата и обособяването на видовете и формите на конституционната комуникация. Разграничени са вертикална и хоризонтална, индуктивна и дедуктивна, структурирана и дисперсна, междуинституционална и вътрешнокорпоративна конституционна комуникация, както и видове конституционна комуникация с оглед на субектите на комуникационния процес. Направена е систематизация на институтите на конституционната комуникация, която се основава на предложената типология на конституционната комуникация. Изследвани са и типичните насоки на проявление на конституционната комуникация в съвременния български конституционализъм. Те се основават отново на предложената теория и типология на конституционната комуникация.

III. Приноси в историята на българското конституционно право

- 1. Изследване на модернизацията и европеизацията на българската конституционна система, както и на идеята за „Европа“ като ключов фактор в развитието на българската конституционна традиция**

В няколко мои научни разработки (статията „The idea of “Europe” as a factor in the Building of the Bulgarian Legal Identity“, книгата ми „Българската конституционна идентичност“ и др.) правя опит да изясня и систематизирам конституционните проекции на геополитическото решение за включване на България в европейската правна цивилизация. Разгледани са различните източници на модернизация чрез европеизация в българската конституционна история. Извършена е съпоставка на модернизацията чрез европеизация в България и в другите общества в Югоизточна Европа. Определени са фазите на модернизация чрез европеизация на българското общество и българската конституционна система. Съществено значение има проследяването на институционализацията на идеята за Европа като модернизационен пример и модернизационен стимул в българския конституционализъм.

Важен принос е систематизирането на различните употреби на “Европа” в българската правна модернизация. Това става чрез проследяване на източниците на европеизация в отделните фази от развитието на българския конституционализъм. Изследва се влиянието на идеята за Европа върху българския конституционализъм както като холистична категория, така и като съвкупност от партикуларни проявления и форми.

Съществен принос е разграничаването на три основни начина на използване на „Европа“ като културологичен код, систематично вграден в българската конституционна система. Показва се как „Европа“ функционира като нормативна идеология, легитимационна стратегия и източник на вдъхновение за рецепция, трансплантация и миграция на идеи.

Принос в контекста на транзитологията (учението за конституционните и политическите преходи) и трансплантологията (учението за трансплантирането на институции, разпоредби и идеи в различен социо-правен контекст) е изследването на преноса и миграцията на нормативни идеологии и нормативни идеи, както и различните степени на възприемане – трансплантация, рецепция и подражаване на институционален дизайн, от европейските прототипи в българската конституционна система и социо-правен контекст.

Изведени са две основни употреби на европейски институционален и аксиологичен дизайн в българския конституционноправен дискурс. Става въпрос за функцията на „Европа“ като източник на трансплантация и рецепция и като легитимационна стратегия за модернизация и реформи. Изследвани са проявленията на „изобретена традиция“ използвана както за политическа аргументация, така и за конструиране на институционална и социо-правна реалност. Представена е зависимостта на българската правна модернизация от доминиращите регионални и глобални политически философии, конституционни теории и конституционни парадигми като

национализъм, либерален конституционализъм, съветски тип етатизъм, неолиберален глобализъм, социал-либерализъм и др.

Съществен принос съставлява изводът, базиран на сравнителноправни и сравнително-исторически аргументи, че Европа функционира като ключова легитимационна стратегия при осъществяването на правна трансплантация и като важен източник на конституционна аргументация. Културният и цивилизационен код “Европа” се използва в българския конституционен и политически дискурс като инструмент едновременно за изграждането на възникващата или възстановяваната след революционни обрати конституционно-политическа традиция и за изобретяването и дефинирането на европейското ѝ ценностно и институционално ядро.

Модернизационният патос на Конституцията от 1991 г. е обяснен както с нейното отношение към българската конституционна традиция, така и с факта, че тя е създадена в епохата на глобализационен и европеизационен оптимизъм. Въз основа на сравнително-исторически и сравнителноправен анализ, както и на изследване на българския конституционен дискурс европеизмът е дефиниран като един от основните стожери на съвременната българска конституционна идентичност.

2. Извеждане на основните характеристики на българската конституционна традиция и на идентичността на българските конституции

Приносен характер има създаването на сравнително-историческа типология на идентичността на българските конституции. Типологията е съставена въз основа на два критерия – първо, вида на конституциите и второ, характерните особености на съдържанието на конституциите и спецификите на техния институционен дизайн. Извършеният сравнително-исторически анализ, подкрепен от сравнителноправни аргументи, дава възможност за открояване на сходствата между българските конституции, на техните специфики, както и на разполагането им в сравнителноправен контекст.

Съществен принос е очертаването на параметрите на българската конституционна традиция. Това става въз основа на сравнително-исторически, но също така и на конституционно-антропологичен и институционален анализ. Дефинирани са основните нормативни идеологии,

изграждащи националната ни конституционна традиция (европеизъм, републиканизъм, секуларизъм и търпимост). Изведени са типичните характеристики на българския институционен дизайн, съставляващи стожери на конституционната ни традиция (унитарната форма на държавно устройство, монокамерализмът, неполитическата и ненормотворческа роля на съдията и егалитаризмът). Политическото равенство, липсата на цензове и на втора камара се определят като устойчиви характеристики на българската конституционна традиция. Те са свързани помежду си от общия феномен на антиелитизма, базиран върху предположението за социална хомогенност на българското общество, изиграло ролята на ключова легитимационна стратегия на българските политически елити при изграждане на институционалния дизайн и конституционната аксиология.

Разгледани са и конституционните способности за създаване и поддържане на антиелитизма, егалитаризма, секуларизма и републиканизма като ключови елементи от българската конституционна традиция. Извършена е сравнително-историческа деконструкция на стожерите и градивните елементи на българската конституционна традиция. Проследено е тяхното проявление както в четирите български конституции, така и в идейната и фактическата конституция, установили се при тяхното действие.

3. Определяне на българската конституционна идентичност

Самото проблематизиране на българската конституционна идентичност има приносен характер, доколкото към момента на публикуване на книгата ми „Българската конституционна идентичност“ не съществуват други разработки, посветени на този проблем. Изяснени са причините за необходимостта от дефиниране на българска конституционна идентичност. Те касаят открояването на ненакърнимото принципно, ценностно и институционно ядро на българския конституционализъм, поставянето на ограничения на трансфера на суверенитет към ЕС, евентуално и към други наднационални режими на глобалния конституционализъм и създаването на критерии за допустимост на проникването на стандарти на наднационалния конституционализъм в българския правопорядък.

Изграждането на понятие за българска конституционна идентичност е в основата на защитата на българската конституция от безкритично и безусловно прилагания примат на правото на ЕС, но също така и основа за рационално включване на България в изграждането на общата конституционна идентичност на самия ЕС. Изяснена е ролята на българската конституционна

идентичност за запазване на регулативното значение на българската конституция в контекста на глобалното управление и на участието на България в наднационалния конституционализъм на ЕС.

Посочени са методологичните и концептуални проблеми при дефинирането на българската конституционна идентичност, свързани с разграничаването между българската конституционна идентичност, българската конституционна традиция, идентичността на българските конституции и българската национална идентичност. Изяснена е обаче и необходимостта за изграждане на българската конституционна идентичност при използване на аргументи, свързани с посочените феномени и особено с българската конституционна традиция и идентичността на българските конституции поради липсата на достатъчно индикации за нейното съдържание и обхват в юриспруденцията на Конституционния съд.

Съществен принос е мултидискурсивният анализ на българската конституционна идентичност и по-специално доказването на невъзможността за нейното определяне чрез правнопозитивистки и правнореалистични методи. Приносен характер има и доказването на тезата, че българската конституционна идентичност не съвпада с трудно изменяемите положения, предвидени в член 158 от Конституцията на Република България от 1991 г. Ето защо е доказана необходимостта от определяне на българската конституционна идентичност въз основа на социоправен и сравнително-исторически анализ.

4. Типологизация на българската конституционна демокрация

Принос на статията ми „Българската конституционна демокрация – типология и историческо развитие“ е създадената типология на българската конституционна демокрация при действието както на Търновската конституция, така и на Конституцията от 1991 г. Това става при разграничаване на четири основни аспекта на демокрацията – правен, социален, психологически и виртуален.

Приносен характер има иновативното за българската конституционна теория използване на теориите за класифициране и разграничение на видовете демокрация на пряка, полупряка, партиципаторна и представителна, конкурентна и консоциетална, партийна, лобистки доминирана, медийно доминирана и неопосредена, плуралистична и корпоратистка, делиберативна и неделиберативна, формално-процедурна и субстанциална. Използването на тези класификационни

критерии, в съчетание с прилагането на теорията за вето актьорите, позволява изграждането на сравнително-историческа типология на демокрацията в българския конституционализъм.

5. Създаване на типология и модели на религиозна свобода и толерантност и тяхното прилагане спрямо Търновската конституция

В статията ми „Модели на религиозна свобода и толерантност според Търновската конституция“ предлагам типология на моделите на религиозна свобода и толерантност и въз основа на тях правя анализ на съответния модел, заложен в и развил се на базата на Търновската конституция. Това е принос, свързан както с личните права, така и с принципа на светската държава и на съотношението между държава и църква.

Приноси са разглеждането на юридическите очертания на "Бога-в-Конституцията" и анализът на допустимите предели на религиозния конституционен консенсус и религиозния конституционен конфликт. Впрочем темата за конституционния консенсус и конституционния конфликт е застъпена и в други мои произведения (например в статията ми „Същност и типология на конституционния консенсус“).

Съществен принос е разграничаването на четири модела на религиозна свобода и толерантност. Това са ойкуменическо-универсалистският модел, национално-етатисткият модел, републиканско-либералният модел и консоциеталният модел. Предложено е определение на същността на всеки от тези модели.

Приносен характер има систематизирането на основните въпроси, свързани с модела на религиозна свобода и толерантност, заложен в Търновската конституция. На самостоятелен анализ са поставени както отношението между религия и държава според първата българска конституция, така и отношението между религия, общество и човек, уредено от нея. По този начин се концептуализира както официалният конституционен модел на религиозна толерантност, така и се проблематизират основните аспекти на принципа на религиозния плурализъм. Извеждат се ограничителите на религиозния плурализъм. Съществен принос е аргументирането на тезата за преобладаващия републиканско-либерален характер на модела на религиозна свобода и толерантност според Търновската конституция.

6. Изследване на конституционните принципи на Търновската конституция в национален и сравнително-исторически контекст

Моята разработка “Establishment of the Modern Constitutional Principles in Bulgaria. The Tarnovo Constitution of 1879” съдържа няколко приноса, свързани с българската и сравнителната конституционна история. Възникването и развитието на конституционната аксиология на първата българска конституция са поставени в сравнителноправен и сравнително-исторически контекст. Изследвана е трансплантацията, рецепцията и миграцията на идеи от европейския конституционализъм във връзка с принципите на суверенитета, разделението на властите, правовата държава и демократичната държава. Разгледани са детерминантите на прехода към европеизация и конституционна модерност, респ. системната адаптация на българската политическа общност и конституционна система към императивите на европейската модерност. Направен е анализ на рефлексивността и реактивността на Търновската конституция спрямо политическия модел на Османската империя, като са разгледани и елементите на приемственост особено във връзка с Танзиматската и Вилаетската реформи в империята, осъществени през XIX в.

Принос е анализът на легитимационните стратегии на българските монарси във връзка с установяване на авторитета на публичната власт в конституционен контекст и на базата на разглежданите конституционни принципи. Проследен е начинът, по който титулярите на държавните институции прилагат на практика предоставените им от конституцията и законодателството правомощия. Следователно се предлага не просто институционален и нормативен, но и социо-правен анализ, отчитащ рефлексията на конституционните институции в социалния и политическия контекст.

Приносен характер има изследването на причините за възприемането на конституционно-парламентарната монархия в България, факторите, допринесли за неразгръщане на парламентарния потенциал на Търновската конституция, детерминантите за недоразвитост на демокрацията, правовата държава и разделението на властите. Изследвани са мутациите на принципите на политическия монизъм, корпоративизъм и плурализъм в български контекст в периода 1879-1947 г. Други приноси са свързани със систематизиране на факторите за недемократичност на системата като типология на изборните нарушения, изкривяване на модела на разделение на властите, противоконституционна законова уредба и практика във връзка със системата на политическите права и др. Изяснена е системата от фактори, чрез които княз Александър I, цар Фердинанд I и цар Борис III установяват своите лични режими.

7. Изследване на системата за разделение на властите, заложенa в Търновската конституция и на фактичeската динамика на институционалното неравновесие, развила се при нейното действие

Приносите в тази област се съдържат в две мои разработки – в главата от книга “Establishment of the Modern Constitutional Principles in Bulgaria. The Tarnovo Constitution of 1879” и в статията „Динамика на институционалното неравновесие при действието на Търновската конституция“. Изследвани са факторите за изграждане на институционалния дизайн на системата на публичната власт, заложенa в Търновската конституция, както и причините за фактическия институционален дисбаланс. Анализирана е промонархическата динамика на политическия живот и неговото съответствие с юридическата конституция в контекста на „духовната ситуация на времето“ и на идейната конституция. Разгледано е състоянието на учредителната власт при липсата на еднозначно конституционно разрешение на въпроса за суверенитета. Изследвана е системата от вето актьори в законодателната и изпълнителната власт. Представени са причините за установяване на монархически конституционализъм и дори на авторитаризъм въпреки парламентарния потенциал на Търновската конституция. Изложена е промонархическата динамика на институционалното неравновесие в символичната политика и в конституционната комуникация.

8. Същност и функции на тронното слово. Исторически анализ на символичната власт

В статията ми „Зараждането на символичната политика в зората на българския конституционализъм. Конституционната комуникация между монарх и парламент при управлението на княз Александър I Батенберг“ изяснявам същността, съдържанието и функциите на тронното слово. Приносен характер имат както определението за тронно слово, така и извеждането на три основни функции на тронното слово (символично-демонстративна, ретроспективно-информационна и програмна). Приносен характер има и демонстрирането на така разработените теоретични тези с примери от практиката при управлението на княз Александър I Батенберг.

Специфичен принос, свързан с приносите за въвеждане на нова система за разделение на властите и за класифициране на типовете политика от конституционна гледна точка, е изследването на начина, по който се упражнява символично-комуникационната власт, респ. се реализира символичната политика в историята на българския конституционализъм. Като примерен случай, чрез който се изпробва валидността на теорията ми за разделение на властите и в частност тезата за съществуването на символично-комуникационна власт и на символична политика, е управлението на княз Александър Батенберг. Приносен характер има изясняването на връзката между символичната власт, символичната политика и конституционната комуникация. Тези приноси са развити в статията ми „Зараждането на символичната политика в зората на българския конституционализъм. Конституционната комуникация между монарх и парламент при управлението на княз Александър I Батенберг“.

IV. Приноси в сравнителната конституционна история

1. Извеждане на причините за налагане на конституционната монархия като доминираща форма на управление през XIX в. и за рецепция и трансплантация на конституционната монархия на Балканите (в Гърция, Румъния, Сърбия и България)

В статията ми „Конституционната монархия като основна форма на държавно управление през XIX в.“ се съдържат следните основни приноси. Систематизират се причините за установяването на конституционната монархия като доминираща форма на институционален дизайн в европейския конституционализъм от т.нар. от Хобсбаум „дълъг XIX век“. Тези причини са групирани около две нормативни идеи – необходимостта от силен институционален гравитационен център и нуждата от инструменти за интеграция на нарастващия социално-политически плурализъм. Изяснява се същността на конституционната монархия като система с полуконцентриран авторитет.

Предложен е сравнителноправен анализ на формата на държавно управление в Европа от края на XVIII до началото на XX в. Изследвани са фазите и факторите за рецепция на конституционната монархия в балканския конституционализъм. Изведени са три основни причини

за възприемането на конституционната монархия в зараждащия се конституционализъм на Гърция, Сърбия, Румъния и България.

2. Извеждане на общите закономерности и националните специфики в еволюцията на конституционните системи на Гърция, Румъния, Сърбия и България с особен фокус върху изпълнителната власт в светлината на конституционната телеология

В статията ми “Executive Power Metamorphoses in the History of the Balkan Constitutionalism: Between the Imperatives of the Constitutional Teleology and the Potentialities of the Political Reality” се съдържа система от приноси. Те са свързани със сравнителноправното и сравнително-историческо изследване на развитието на институционалния дизайн и функционирането на институциите на изпълнителната власт в Гърция, Сърбия, Румъния и България в периода от началото на XIX в. до Втората световна война.

Оригинален принос е телеологичният сравнителноправен анализ на изпълнителната власт, както и комбинирането на институционален с правно-реалистичен и социо-правен анализ. Друга оригинална характеристика е сравнителноправното изследване както на конституционния модел, така и на политическата практика в разглежданата сфера, респ. на напрежението, съвпадението и разминаването между тях. Освен това, изследването е подчинено на собствена и оригинална концепция за разделението на властите, която надхвърля класическото им групиране на законодателна, изпълнителна и съдебна.

Съществен принос е изграждането на понятие и система на конституционната телеология. Защитено е разбирането, че конституционната телеология включва авторитета, континуитета, ефективността, правомерността и отговорността като ключови конституционни цели и като телеологични определители на институционалния дизайн и политическата функционалност на институциите на изпълнителната власт. Предложен е подробен сравнителноправен и сравнително-исторически анализ на начина, по който конституционните системи на Сърбия, Гърция, Румъния и България реализират тези императиви на конституционната телеология.

Друг съществен принос е изграждането на типология на ролите и моделите, заложиени в конституциите и изпълнявани от държавните глави на разглежданите държави. Направено е разграничение между конституционен модел и политическа роля на държавния глава.

Систематизирани са следните конституционни модели на държавния глава в балканския конституционализъм: конституционен монарх, републикански държавен глава на полупрезидентска или президентска република и колективен директориален държавен глава. Изградени са и следните социо-политически роли на държавния глава в балканския конституционализъм: „кралят-скулптура“, „кралят-баща и патрон на нацията“, „кралят-композитор и диригент на политическия процес“, „държавният глава-централен нападател“ и „държавният глава-всемогъщ владетел“.

Също така е предложен и каталог с роли на министър-председателя. Обособени са два фактора, които ги предопределят. Това са конституционният модел и социо-политическите детерминанти и условия. Разграничени са следните сравнителноправни роли на министър-председателя в балканския конституционализъм: „първ помощник на държавния глава“, „съперник за власт с държавния глава“, лидер на държавата“ и „диктатор“.

Конституционните модели и социо-политическите роли на държавния глава и на министър-председателя са подробно анализирани и онагледени с примери и закономерности от балканския конституционализъм.

Принос е и изграждането на времева хронология на еволюцията на изпълнителната власт в балканския конституционализъм, свързана с периода на анализ, предложен в статията. Обособени са три периода в нейното развитие – първи (от началото на XIX в. до 60-те години на XIX в.), втори (от 60-те години на XIX в. до Първата световна война) и трети (от Първата до края на Втората световна война). Изяснени са техните характерни особености.

3. Анализ на конституционната роля на монарха в контекста на балканския конституционализъм от XIX в. и началото на XX в.

Няколко приноси могат да се открият в статията ми „Конституционният статус на монарха в балканския конституционализъм“. Разгледан е конституционният статус на монарха в сравнителноправна и сравнителноисторическа перспектива в конституционализма на Гърция, Сърбия, Сърбо-Хърватско-Словенското кралство, Югославия, Румъния и България в периода от първата половина на XIX до средата на XX в. Направена е сравнителноправна систематизация на

правомоцията на монарха в законодателната, изпълнителната, външната, финансовата и патронажната власт.

Изследвани са факторите за установяване и поддържане на централното място на монарха в иначе конституционно институционализирания властови полицентризъм. Представени са причините за това монархът в балканския конституционализъм никога да не успее да еволюира от реална и активна в „неутрална власт“, а конституционната монархия да не се превърне в конституционно-парламентарна или парламентарна монархия.

Направено е и сравнителноправно изследване на съхраняването на характеристиките на правителствата като монархически, а не като парламентарни. Ролята на правителството като „опосредяващ фактор“ между монарха и парламента в балканския конституционализъм е съпоставена с неговия статус в парламентарни системи като Великобритания, Белгия и Нидерландия и в конституционни монархии от немски тип, тъй като и двете групи европейски конституционни системи са били обект на рецепция, трансплантация и подражание в балканския конституционализъм.

4. Сравнително-историческо и сравнителноправно изследване на еволюцията на изпълнителната власт в европейски конституционни системи с ключово значение за разбирането на европейския конституционализъм.

Книгата ми „Институциите на изпълнителната власт в континенталноевропейския конституционализъм“ съдържа редица приноси в областта на сравнителното конституционно право и сравнителната конституционна история. Изследват се сблъсъкът между монархически и национален суверенитет в периода от края на XVIII до началото на XX в., възникването и развитието на парламентаризма и партийната демокрация, постепенното ограничаване на ролята на монарха, влиянието на Реставрацията, революциите от 1830 и 1848 г., двете световни войни и други ключови исторически събития върху институционалния дизайн на европейския конституционализъм.

Анализират се феномените на монархическия конституционализъм, монархическия ексекутивен федерализъм и съотношението между кайзер и канцлер в Бисмаркова и Вилхелминска Германия. Представят се зараждането и развитието на полупрезидентската форма на

републиканско управление във Ваймарска Германия и нейните институционални (дис)баланси по оста „президент-Райхстаг-канцлер“. Изследват се стабилизационните механизми и рефлексивността и реактивността на Основния закон на ФРГ по отношение на Бисмарковата и на Ваймарската конституции, както и утвърждаването на рационализиран парламентаризъм и екзекутивен федерализъм в съвременния немски конституционен модел.

Приносите по отношение на австрийския конституционализъм могат да бъдат систематизирани както следва. Представя се ролята на конституцията като чисто политически акт с програмни намерения и без реално юридическо значение през епохата на неоабсолютизма и дуалистичната монархия. Оттук се извеждат причините и стимулите за радикалното юридизиране на конституцията под влияние на нормативизма на Х. Келзен през републиканския период от развитието на страната. Поликонституционните актове от времето на управлението на императорите Фердинанд и Франц-Йозеф се разглеждат като конституционни свидетелства за властови колизии между монархизъм и републиканизъм, корпоративизъм и плурализъм, централизъм и федерализъм. Изследват се опитите за установяване на либерален конституционализъм, разпънати на кръст между абсолютизма и неоабсолютизма. Представени са опитите за преход от неоабсолютизъм към конституционализъм. Анализирани са институционният дизайн на австрофашизма при действието на Конституцията от 1934 г., както и институционната логика на корпоративната държава като пресечна точка на принципите на политическия корпоратизъм и политическия монизъм. Проучени са и елементите на рефлексивност и реактивност, както и цялостният институционен модел на австрийския републикански конституционен модел при действието на Федералния конституционен закон. Съществен принос е и изследването на „продължените“ и „каскадните“ правителства.

Могат да бъдат отличени следните основни приноси във връзка с изследването на еволюцията на изпълнителната власт в нидерландския конституционализъм. Проучена е ролята на монарха като средоточие на изпълнителната власт в ранния монархически конституционализъм на Нидерландия. Изследвани са специфичните предпоставки за символичната и интегративна роля на нидерландския монарх в съчетание с централното му място в реалните процеси по взимане на решения. Внимателно са изследвани детерминантите и фазите на прехода към дуалистична конституционна монархия и либерален конституционализъм. Приносно значение има изследването на факторите, обуславящи прехода от монархически към дуалистични и парламентарни правителства, респ. към неутрална власт на монарха. Това дава възможност да се изведат по-общите причини за парламентаризирането на някои европейски конституционни

системи, респ. за невъзможността или бавността на прехода от конституционна към парламентарна монархия в други европейски страни.

Приносен характер има изследването на институциите на информатора и формата, трансформацията и деперсонализацията на конституционната институция „крал“, изграждането на съставната институция на „короната“ по еволютивен път, както и изследването на спецификите на съвременните нидерландски правителства от гледна точка на структура, партийно-политически състав, ефективност и континуитет на политиките. Принос е и разграничението и съпоставката между статуса, правомощията и функциите на институциите „правителство“, „Министерски съвет“, „кабинет“ и „правителство на кралството“, както и изследването на процедурата по образуване на правителството в контекста на негативен парламентаризъм, хетерогенни кабинети и правителства на малцинството.

Приносите в областта на изследването на еволюцията на изпълнителната власт в белгийския конституционализъм могат да бъдат изложени по следния начин. Систематизирани са прототипите на белгийския конституционализъм, които по исторически причина са от съществено значение и за балканския и в частност за българския конституционализъм. Изяснени са факторите за това Белгия да бъде пример за успешен трансфер на парламентаризъм. Изследвано е конституционализирането, парламентаризирането и неутрализирането на белгийския крал. Изведени са причините за превръщането на Белгия на един ранен етап от дуалистична конституционна монархия в конституционно-парламентарна монархия. Съществен принос е и дефинирането на съставния и консоциеталния характер на белгийското правителство и изследването на слабия министър-председателски принцип. Подобно на Нидерландия, приносен характер има изследването на институциите на информатора и формата.

V. Приноси в отделни дялове на конституционното и сравнителното конституционно право, свързани с конкретни конституционни институти, институционални системи или конституционни феномени

1. Конституционният преамбюл

Темата за конституционния преамбюл е слабо разработена в българската конституционна теория. По тази тема съм публикувал две статии („Преамбюлт в европейския конституционализъм“ и „Функции на конституционния преамбюл“), които съдържат редица приноси в тази относително неизследвана проблемна област на конституционното право. Приносен характер имат изясняването на същността, функциите, значението и нормативната роля на конституционния преамбюл.

Принос както за конституционното, така и за сравнителното конституционно право е и изследването на същността, съдържанието и значението на конституционния преамбюл в европейския конституционализъм. Такова значение има и създаването на типология на конституционните преамбюли. Считаю за особено полезно и приносно изследването на конституционните преамбюли в сравнителноправен и сравнително-исторически план по-специално с оглед на опита ми да бъдат обхванати преамбюлите на конституциите и на актове с конституционно значение от възникването на съвременния конституционализъм през XVIII в. до днешно време.

Направено е структурно, съдържателно и функционално разграничение между преамбюла и останалите структурни части на конституцията. Изследвана е онтологичната, телеологична и аксиологична връзка между основния текст на конституцията и конституционния преамбюл. Разгледани са типовете актове с конституционно значение, притежаващи преамбюл. Разграничени са конституционните системи, за които конституционният преамбюл е типичен от тези, за които той не е типичен или при които въобще не се среща. Открито е спецификата на преамбюлите на т.нар. „договорени конституции“.

Принос е сравнителноправното и сравнително-историческо типизиране на съдържанието на конституционния преамбюл. Открити са пет типични групи въпроси, които обичайно подлежат на уредба в конституционните преамбюли. Това са: конституционната онтология, конституционната символика, конституционната аксиология, конституционната телеология и ключови конституционни концепции относно институционния дизайн.

Друг принос са направените количествена и качествена типологии на конституционните преамбюли. В количествен аспект са разграничени дълги преамбюли, уреждащи широк кръг въпроси, дълги преамбюли, посветени на конкретен въпрос и кратки преамбюли. В качествен

аспект типологията се подразделя на класификация на преамбюлите от формална и от съдържателна гледна точка. От формална гледна точка се разграничават преамбюли с или без вътрешни структурни подразделения. От съдържателна гледна точка съществуват четири типа преамбюли – рефлексивни, реактивни, афирмативни и проактивни. Друга съдържателна класификация е тази на преамбюли с конституционна онтология, касаеща събития с конституционна значимост; преамбюли с конституционна онтология, касаеща субекта на учредителната власт; преамбюли с конституционна аксиология; преамбюли с конституционна телеология; прокламативни и символични преамбюли и накрая, чисто информативни преамбюли, които са средство за конституционна комуникация между автора на конституцията и политически организираната общност от граждани.

Принос е също така разграничаването на няколко типа преамбюли от гледна точка на съдържание и функционална насоченост. Така например преамбюлът може да бъде едновременно или поотделно: първо, „огледало на конституцията“, второ, „семеен албум на нацията и владетеля“, трето, „барабан на вестоносеца, прокламиращ установяването на нов конституционен ред“ и, четвърто, „етичен кодекс на нацията“.

Всички посочени по-горе типологии и класификации са подробно илюстрирани със сравнителноправни и сравнително-исторически примери.

Съществен принос е и създаването на каталог от типични функции, изпълнявани от конституционния преамбюл. Обособени са две групи функции на конституционния преамбюл – политически и юридически. Политическите функции на конституционния преамбюл включват интегративната функция, комуникационната функция и легитимационната функция. Юридическите функции на конституционния преамбюл пък са регулативната функция, тълкувателната функция и отварящата функция.

2. Приноси в областта на конституционния статус на личността и основните права

2.1. Човешкият образ в конституцията като аналитична и нормативна концепция

Приносите в тази област се съдържат в статията ми „Човешкият образ в конституцията“. Принос е проблематизирането на темата за човешкия образ в конституцията като обхванен феномен, който не просто включва елементите от конституционния статус на личността, но и цели да разкрие типа личност, визирана и желана от конституционния законодател като типичен носител на права и задължения и като идеален субект на граждански, политически и социален статус. Разграничават се субектът на конституционното право, конституционният вето актьор, конституционноправни статус на личността и човешкият образ на конституцията.

Приносен характер има изясняването на двата начина, по които възниква конституционният образ на личността и въобще статуса на „човека-в-правото“ като екзистенциална категория. Това са еволютивното наслагване на елементи от статуса, извайващи конституционните параметри на личността и съзнателното конструиране на правните модели на човешката личност от страна на конституционния законодател.

Съществен принос е създаването на типология на конституционния образ на човека и личността. Това става въз основа на проследяване на еволюцията на човешкия образ в европейския конституционализъм. Разграничават се три основни типа „човек-в-конституцията“: покровителстваният и попечителстван поданик, свободният активен гражданин и социално интегрираният индивид. Разгледани са и техни специфични подвидове. Всеки един от тези три конституционни образа на личността са илюстрирани с исторически и сравнителноправни примери. Приносен характер има и изследването на вариантите на човешкия образ в българския конституционализъм, извършен въз основа на направената преди това и вече изяснена типология.

2.2. Конституционният статус на европейския гражданин

Логично свързан с темата за конституционния образ на личността е и въпросът за статуса на европейските граждани. В статията ми „EU Citizen – Market Agent, Political Player or a New Dimension of the Personal Identity. Is There any Chance of a „Supranational Nation” on the EU Level?“ предлагам концептуализиране на статуса на европейските граждани като пазарни агенти и политически актьори. Изследвани са предпоставките за възникване на съдържателно наднационално гражданство, сред които са открити необходимостта от вертикална принадлежност към публична власт и хоризонтално чувство за заедност като част от политическа общност. Изследвани са различните парадигми за изграждане и развитие на европейското

гражданство. На критичен анализ са поставени както теорията за „седиментарно“ европейско гражданство, така и тезата за това, че Договорът от Маастрихт е радикално ново начало в областта на гражданството.

Принос представлява систематизирането на причините и факторите, които възпрепятстват развитието на наднационална паневропейска идентичност, изградена около института на европейското гражданство. Сред тях са открити четири основни такива: първо, фрагментираният характер на суверенитета, второ, ограниченият „символичен пантеон“ на ЕС, трето, липсата на кодифицирана конституция и четвърто, функционалистският произход на ЕС и раздвоеността на носителите на идентичност в многостепенния европейски конституционализъм.

Подробно са изследвани трите основни статуса на европейца – човешко същество, пазарен агент и политически актьор. Това е направено с оглед както на онтологията, така и на телеологията на европейското гражданство. Внимателно и критично е изследвано напрежението между тези три статуса. Представени са и типичните компоненти на всеки един от тези статуси.

Друг принос е разглеждането на европейското гражданство като постнационален феномен, доразвиващ статуса на гражданина. Изследван е въпросът дали е възможно да се създаде „наднационална нация“ на европейско равнище като са представени различните стратегии за това. Негативният отговор на този въпрос е обоснован с концептуални аргументи.

2.3. Човешкото достойнство

В моята глава “Human Dignity in Bulgaria” от книгата “Human Dignity in Europe” правя подробен анализ на конституционната концептуализация и уредба на човешкото достойнство в България. Изследването е приносно в няколко основни насоки.

На първо място, то е първата научна разработка, която проучва уредбата на човешкото достойнство в системата от източници на конституционното право в България. Става въпрос не само за Конституцията от 1991 г., но и за законодателството и за юриспруденцията на Конституционния съд. По този начин става възможно да се разбере как изглежда цялостният конституционен модел на човешкото достойнство според действащото българско конституционно право, да се видят напреженията и противоречията между отделните варианти на неговата правна институционализация и да се потърсят характерните особености на българския конституционен

модел по този въпрос. Освен това е направена съпоставка между общата концепция за човешко достойнство и нейните секторно-специфични варианти.

Второ, въз основа на сравнителноправни аргументи, включително почерпени и от международноправната уредба, е изведен цивилизационният стандарт за човешко достойнство, разбирано като кристализационно ядро за развитие на хуманистична конституционна идентичност и конституционна култура. Този стандарт е използван като критерий за оценка на уредбата на човешкото достойнство в България.

Трето, анализирана е причината за липсата на завършен конституционен модел на човешкото достойнство в българския конституционен модел. В този смисъл са направени и предложения за усъвършенстване и развитие на конституционната уредба на човешкото достойнство – създаване на експлицитно конституционно понятие за човешко достойнство чрез предвиждане на самостоятелната му конституционна уредба, неговото „юдициализиране“ чрез създаването на практически стандарти за закрилата му в съдебната практика и др.

Четвърто, подробно е анализиран възгледът както на българския конституционен законодател, така и на текущия законодател и на Конституционния съд относно същността на човешкото достойнство. Направен е изводът, че в българския конституционализъм липсва единно разбиране относно това дали човешкото достойнство е конституционна ценност, конституционен принцип или основно човешко право. В тази връзка анализът се основава и на предложеното от мен в други мои разработки приносно определение на конституционните ценности, конституционните принципи и на тяхното разграничаване от основните права.

Пето, направена е систематизация на функциите и ефектите на човешкото достойнство. Разгледани са три групи ефекти на човешкото достойнство – хоризонтални, вертикални и квази-хоризонтални. Във връзка с вертикалните ефекти са изведени три основни функции на човешкото достойнство: първо, функцията на критерий за оценка на конституционността и законността на актовете и действията на държавните органи, второ, функцията на ограничение на процесуалните действия на държавните органи и трето, функцията на ограничение на съдържателните действия на органите на публична власт. Квази-хоризонталните ефекти на човешкото достойнство касаят неговите защитни ефекти спрямо различни регулирани професии. Подробно са изследвани и хоризонталните ефекти на човешкото достойнство, свързани с ролята му на ограничение на конституционни права и свободи.

Шесто, предложена е типология на човешкото достойнство съгласно конституционното право на Република България. Направено е разграничение и съпоставка между общото конституционно понятие за човешко достойнство и уредените в текущото законодателство секторни и специфични понятия за човешко достойнство.

Седмо, направена е класификация на гаранциите за човешкото достойнство. Разграничени са държавни, наддържавни и недържавни гаранции за човешкото достойнство.

Осмо, систематизирани са основните въпроси и проблеми, свързани с човешкото достойнство в юриспруденцията на Конституционния съд. Това са неизяснеността на същността на човешкото достойнство, третирано както като принцип, така и като ценност и като основно право, юриспруденциалното дефиниране на елементите на човешкото достойнство, както и на неговите гаранции, юриспруденциалното включване на човешкото достойнство като компонент на различни конституционни принципи, интерпретирането на човешкото достойнство като ограничение за човешки права, връзката на човешкото достойнство със стандартите за справедливост в условията на преход от авторитарен режим и др.

2.4. Изследване на прилагането на международни и наднационални стандарти по правата на човека в България и на тяхното влияние върху българския конституционен ред

Две мои изследвания са посветени на влиянието на международните и наднационалните стандарти по правата на човека върху българския конституционализъм, както и на съответствието на съвременния български конституционен модел на императивите на международното и европейското право в областта на човешките права. Това са статиите „Bulgaria“, публикувана в съавторство с М. Фартунова в книгата „The Charter of Fundamental Rights as Apprehended by the Judges in Europe“ и “Bulgaria. Part I” публикувана в книгата „The European Convention of Human Rights and Fundamental Freedoms in Central and Eastern Europe“.

Първата посочена статия съдържа следните приноси, направени съвместно с М. Фартунова. Изясняват се статусът и ролята на международните и наднационалните инструменти в областта на правата на човека в българската конституционна система. Това става в контекста на систематизирането на групите конституционни разпоредби, посветени на външната власт на държавата. Разглежда се рецепцията на Хартата за основните права на ЕС и позоваванията на нея в

българското конституционно право. Изследва се ролята на Хартата за основните права на ЕС в парламентарните дебати и в различните политически дискурси. Систематизира се нейната употреба въз основа на изградена типология и представени ключови примери.

Съществена част от приносите касае начина на използване и прилагане на Хартата за основните права на ЕС от българските съдилища. Става въпрос за оригинално и обхватоно изследване на този проблем, което досега не е предлагано в българската конституционна теория. Изследва се разбирането на българските магистрати относно приложимостта на Хартата. Извършва се съпоставка на прилагането на Хартата за основните права на ЕС от Конституционния съд и от съдилищата в България. Това става въз основа на неизвършван досега анализ на голям брой решения както на Конституционния съд, така и на общите и специализираните съдилища в страната. Подробно са разгледани и типичните хипотези на употреба на Хартата за основните права на ЕС от съдилищата в България както като източник на правото, така и като източник на правна аргументация.

Във втората статия – “Bulgaria. Part I” - могат да се отличат следните приносни моменти. Извършена е систематизация на компонентите на принципите на демократичната и правовата държава в съвременния български конституционен модел. Изследвана е ролята на Конституционния съд, Върховния касационен съд и Върховния административен съд като гарант за правата на човека. Предложена е систематизация на основните източници на вдъхновение за уредбата на правата на човека в Конституцията от 1991 г. Анализирани са съответствието между правата, прогласени от Конституцията от 1991 г. и правата, уредени от Европейската конвенция за защита на правата на човека и основните свободи. Направена е типология на функциите на Европейската конвенция за защита на правата на човека и основните свободи и на юриспруденцията на Европейския съд по правата на човека в българския конституционен модел. Разграничени са легитимационна, отваряща, регулативна, защитна, конкретизираща и комуникационна функции.

3. Политически плурализъм и конституционни основи на публичността и гражданското общество

3.1. Изследване на правото на опозиция

Изследването на правото на опозиция е съществен елемент от научния анализ на представителната партийна демокрация в контекста на съвременния конституционализъм. Ето защо в статията ми „Опозицията и правото на опозиция в съвременното българско конституционно право“ съм се опитал да предложа критичен и оригинален анализ на правото на опозиция в съвременния български конституционализъм. Тя съдържа няколко основни теоретични приноса.

Разглежда се съотношението между опозицията и правото на опозиция. Изясняват се причините за конституционното институционализиране на правото на опозиция като интегрален феномен. Представя се същността на правото на опозиция и типичните съставляващи го елементи. Открояват се предимствата на използването на правото на опозиция като интегрален феномен и институционален център, около който да се групират различните конституционно допустими възможности за опозиционно действие. Изяснява се конституционноправната същност на опозицията и се създава класификация на видовете опозиция. Съществено значение има също така и създаването на функционален каталог на опозицията и правото на опозиция, включващ пет функции – иновативна, критическа, гаранционна, интегративна и легитимационна.

Въз основа на направения теоретичен анализ на същността, функциите, съставните елементи и видове на опозицията и правото на опозиция се предлага и изследване на правото на опозиция в съвременния български конституционен модел. Правят се и приносни изводи относно ефективността и адекватността на правото на опозиция в съвременния български конституционен модел и на неговите институционални проявления в представителната, пряката, партиципаторната и делиберативната демокрация.

3.2. Изследване на ограничителите на партийния политически плюрализъм

В статията ми „Ограничители на партийния политически плюрализъм в съвременния български конституционен модел“ могат да бъдат открити следните основни приноси. Поставят се на дискусия въпросите за пределите на политическата свобода и за ограничителите на политическия плюрализъм, респ. за ограниченията на политическите права. Разграничават се аспектите на политическия плюрализъм. Представят се типичните конституционни елементи на партийния политически плюрализъм. Разглеждат се гаранциите за стабилност на конституционната

система, свързани с необходимостта от уреждане на ограничителите на партийния политически плурализъм.

Съществен принос е систематизацията на ограничителите на партийния политически плурализъм. Те се групират в две основни групи – количествени и качествени ограничителите на партийния политически плурализъм. Дефинирана е тяхната същност. Анализирани са отделните количествени и качествени ограничителите на партийния политически плурализъм. Разгледани са въпросите за естествените и юридическите граници на политическия плурализъм като юридическите граници са критически изследвани от гледище на тяхната теоретична същност и място в контекста на българското конституционно право.

4. Предизвикателства пред представителната демокрация

Статията ми „Can We Still Drive the State Machine the ‘Old School Way’? Structural and Functional Deficits of the Modern State“ е посветена на ключовите предизвикателства пред конституционната демокрация и в частност пред представителната система за управление в началото на XXI в. Приносите в нея касаят няколко групи въпроси.

Изследвани са ефектите на кризата на териториалността и на кризата на темпоралността върху съвременните конституционни демокрации. Предложен е критичен анализ на причините за и последиците от кризата на представителството, кризата на демокрацията и кризата на представителната демокрация в началото на XXI в. Приносен характер имат обосноваването на кризата на представителството чрез разкъсаните връзки на представителство, доверие и отговорност, на кризата на териториалността чрез дисфункционалностите на вертикалната йерархична пролиферация на публичната власт и разминаването между конститутивните елементи на съвременната държава, а на кризата на темпоралността – чрез асинхронността и аномията на конституционализирането на времето и на конституционните параметри на времевите цикли. Последният феномен е дефиниран като „разбита спирала на времето“. Представени са и три теоретични опции за конституционна реформа, насочени към преодоляване или поне към смекчаване на кризата на съвременната представителна демокрация.

5. Конституционни основи на икономиката

Статията ми „Конституционни основи на пазарната икономика“ съдържа няколко приноса в областта на икономическата конституция. Предлага се обяснение на конституционализирането на икономиката и финансите в съвременното конституционно право. Извършен е сравнително-исторически анализ на еволюцията на конституционните основи на икономиката в българския конституционализъм. Направен е анализ на същността и съставните елементи на икономическата конституция. Собствеността, труда и образованието са представени като стожери, около които се изгражда икономическата конституция на съвременните социални пазарни икономики и социални правови държави. Направен е сравнителен анализ на икономическата и финансовата конституция.

Приносен характер има също така и анализът на конституционните основи на икономиката, заложи в Конституцията на Република България от 1991 г. Представени са основните конституционни ценности, принципи, права и институции, съставляващи градивни елементи на съвременната икономическа конституция в нашата страна. Направена е и оценка на сегашната икономическа конституция на България в светлината на доктрините и принципите на солидаризма, социалната правова държава, либерализма и умерения държавен интервенционизъм.

6. Форма на държавно устройство

В раздел VI на учебника „Сравнително конституционно право“ предлагам няколко приноса, свързани с проблематиката на формата на държавно устройство. Разработена е собствена класификационна схема и типология на формата на държавно устройство. Изградени са нови прототипи на формата на държавно устройство – унитарни държави с автономия, регионализъм и деволюция, както и унитаризирани федерации. Изведени са каталози на типичните съставляващи ги елементи. Предложена е система от критерии за класификация и разграничаване на унитарните държави, федерациите и конфедерациите. Систематизирани са типичните съставни елементи на конфедерациите. Въз основа на това се предлага интуитивно-аналитична теза за същността на конфедерацията.

7. Парламент и законодателна власт

В раздел VII от учебника „Сравнително конституционно право“ могат да се изведат следните приноси моменти. Направена е класификация на видовете парламенти. Систематизирани са причините за съществуване на втора камера. Разграничени са видове втори камари. Предложена е нова класификация на структурата на парламента във връзка с обосноваването на два нови типа парламенти с оглед на критерия монокамерализъм-бикамерализъм. Става въпрос за хибридни еднокамарни и хибридни двукамарни парламенти. Предложена е система от критерии за класифициране на парламентите като такива със силни, слаби и умерено силни постоянни комисии, както и за класификация на председателите на парламенти. Направено е разграничение между извънредно и делегирано законодателство. Всички тези приноси представляват новост за българската теория на сравнителното конституционно право.

8. Правителство и изпълнителна власт

Приносите ми в областта на теоретичното, сравнителноправното и сравнително-историческото изследване на правителството се съдържат основно в книгата ми „Институциите на изпълнителната власт в континенталноевропейския конституционализъм“, както и в раздел IX от учебника „Сравнително конституционно право“.

Книгата ми „Институциите на изпълнителната власт в континенталноевропейския конституционализъм“ предлага система от приноси, свързани със сравнителноправното и сравнително-историческо проследяване на еволюцията на институциите на изпълнителната власт (монарх, президент, министър-председател, министри, държавни и федерални секретари и др.). Това става въз основа на предложена от мен теория за разделение на властите.

Съществен принос на книгата е изследването не само на нормативния модел на институциите на изпълнителната власт в ключови европейски системи (Германия, Австрия, Белгия и Нидерландия), свързан с конституционно уредени статуси, функции и правомощия, но и на начина, по който титулярите на институциите използват предоставените им юридически възможности за конкретно осъществяване на властта. Следователно книгата е рядко срещано по рода си паралелно сравнителноправно и сравнително-историческо изследване на еволюцията на

идейната, юридическата и фактическата конституция, свързана с институциите на изпълнителната власт в континенталноевропейския конституционализъм.

В книгата ми „Институциите на изпълнителната власт в континенталноевропейския конституционализъм“ е извършено и сравнителноправно и сравнително-историческо изследване на еволюцията на принципите на организация и дейност на правителството.

В раздел IX от учебника „Сравнително конституционно право“ се съдържат следните приноси моменти. Направена е сравнителноправна систематизация на видовете правителство. Предложена е иновативна сравнителноправна класификационна схема на правителствата на единни (монолитни), съставни и хибридни. Извършен е сравнителноправен анализ на връзката „правителство – държавен глава“. Разгледани са особености на правителството в контекста на консоциетални демокрации. Предложена е сравнителноправна типология на способите и процедурите за образуване на правителството и за прекратяване на мандата на правителството. Представени са сравнителноправните схеми на отговорност на правителството, министър-председателя и министрите с оглед на формата на държавно управление. Систематизирани са принципите за организация и дейност на правителството като тяхната същност и съотношение са демонстрирани чрез теоретичен и сравнителноправен анализ. Изследван е сравнителноправният статус на министър-председателя и е предложена система от критерии за класифициране на министър-председателите на силни и слаби.

9. Държавен глава

В раздел VIII от учебника „Сравнително конституционно право“ могат да се изведат следните приноси моменти. Направена е класификация на видовете държавни глави, като е разгледано тяхното място в теоретичен и в правнопозитивистки аспект. Новост са предложените изследвания на изборната монархия и колективните държавни глави. Предложена е сравнителноправна систематизация на процедурите за търсене на отговорност на държавния глава, възможностите за преизбиране и основанията за предсрочно прекратяване на президентския мандат. Извършена е класификация на функциите на държавните глави с оглед на формата на държавно управление. Всички тези приноси представляват новост за българската теория на сравнителното конституционно право.

Приноси, свързани с възможностите за използване на институции на пряка демокрация за влияние върху политическия процес от страна на президента се съдържат в статията ми „Президентът и пряката демокрация“. Систематизирани са причините за доминиране на парламента в конституционния модел на пряката демокрация в България, които ограничават възможностите за директно демократично въздействие от страна на държавния глава. Изградена е сравнителноправна типология на президентските институции с оглед на възможностите на президента за използване на пряка демокрация. В този контекст са разграничени четири типа президентски институции – първо, плебисцитарният президент, второ, президентът като ограничен проактивен или реактивен вето актьор, трето, президентът като „господар на времето“ в референдумния процес и четвърто, символичният президент. Въз основа на тези прототипи е изяснен статусът на българския президент във връзка с възможностите за използване на пряка демокрация. Систематизирани са неговите правомощия във връзка с пряката демокрация. Особен принос е изследването на президентските правомощия, свързани с тайминга и уърдинга в контекста на референдумния процес.

10. Конституционно правосъдие

Статията ми “Finding Ways through the Clouds of Uncertainty, Searching for Paths in the Desert of Sorrow. The Functioning of Constitutional Justice in a Non-Consolidated Democracy” съдържа няколко приноса в областта на теорията на конституционното правосъдие. Изясняват се причините за институционалния дизайн на конституционното правосъдие според Конституцията на България от 1991 г. Особеностите и характеристиките на българския Конституционен съд се дефинират във връзка както с рефлексивността и реактивността, така и с проактивността на настоящата българска Конституция.

Принос е анализът на напрежението между принципа за върховенство и непосредствено действие на Конституцията и ограничените правомощия на съдилищата за прилагане на този принцип на практика.

Приносен характер има изследването на практиката на Конституционния съд от гледна точка на различните теории за неговото място и роля в конституционната система, както и на използването на „съдебна съдържаност“ и „съдебен активизъм“. Разглеждат се рисковете от превръщане на Конституционния съд в позитивен законодател. Контролът за конституционност се

разглежда от гледище на теориите за ролята му на неутрален гарант за върховенството на конституцията, елемент от правото на опозиция и допълнителна арена за конституционно-политически дебат.

Анализирани са също така ролята на Конституционния съд във връзка с правомощието му за разрешаване на междуинституционални конфликти с оглед на хоризонталното и вертикалното разделение на властите. Конституционният съд се изследва с оглед на различни възможни негови статуси – неутрален арбитър, veto актьор и резервна институция.

Представени са основните стратегии за рекрутиране на конституционни съдии в сравнителноправен аспект, както и тяхното приложение в България. Разгледан е „човешкият капитал“ на Конституционния съд в светлината на теорията за патронажната власт.

11. Съдебна власт

11.1 Демократичната легитимност на съдебната власт

Статията ми „Демократичната легитимност на съдебната власт“ съдържа следните основни приноси. Тя предлага анализ на различните способности за генериране на легитимност на съдебната власт. Обръща се специално внимание на формално-процедурната и изходящата демократична легитимност на съдебната власт. Разглеждат се методите за генериране на входяща демократична легитимност на съдебната власт. Изясняват се причините за отдаване предимство на принципа на правовата пред принципа на демократичната държава при изграждане на съдебната власт, респ. за използване преди всичко на способите за създаване на формално-процедурна и изходяща демократична легитимност, а не на методи за генериране на входяща демократична легитимност.

11.2 Съд със съдебни заседатели

В статията ми „Гаранция за правата на човека ли са съдебните заседатели?“ поставям на критичен анализ проблема доколко съдът със съдебни заседатели е реален елемент на правовата държава и до каква степен той допринася за отчитане на принципа на демократичната държава в

съдебната власт. Наред с току-що изложените концептуални въпроси другите приноси, които могат да бъдат открити, са следните. Проблематизира се безкритичното използване на инструменти за демократизиране на съдебната власт, разбирани като елемент от конституционната идеология на демокрацията. Систематизират се теоретични и сравнителноправни аргументи в подкрепа и против съществуването на съдебни заседатели, респ. на съд със съдебни заседатели. На критична деконструкция се подлага категорията „народ“ служеща като критерий за легитимност на съдебната власт.

Тези концептуални въпроси са илюстрирани чрез сравнителноправна съпоставка на двата основни вида съд със съдебни заседатели – съдът с жури и шофенският съд. Разновидностите на съда със съдебни заседатели са изследвани и в учебника „Сравнително конституционно право“ където предлагам и съответната сравнителноправна типология.

Подробно са изследвани опитите за институционализиране на идеите за равенство, обществена представителност и морална адекватност на правосъдието чрез институцията на съда със съдебни заседатели. Разграничени са видовете равенство, които теоретично следва да се олицетворяват от съда със съдебни заседатели.

На критичен анализ е подложен вариантът на съд със съдебни заседатели, възприет в българския конституционен модел. Направени са предложения *de lege ferenda* за евентуалното въвеждане на съд със съдебни заседатели по дела за деликти, по трудови дела, както и по административно-наказателни дела.

11.3 Сравнителноправна типология на структурата на съдебната власт

В учебника „Сравнително конституционно право“ предлагам сравнителноправна типология на структурата на съдебната власт. Приносен характер има сравнителноправният анализ на мястото на прокуратурата, разследващите органи и Конституционния съд, както и изясняването на вътрешната организация на институционалните подсистеми, включени в съдебната власт.

11.4 Сравнителноправни модели за управление на съдебната власт

В учебника „Сравнително конституционно право“ предлагам сравнителноправна типология на моделите за управление на съдебната власт. Приносен характер има разграничаването на сравнителноправните модели за управление на съдебната власт с техните общи характеристики и специфики, предимства и недостатъци, изясняването на техните структура, функции и правомощия, както и на начините за тяхното конституиране.

11.5 Сравнителноправна систематизация на специализираните съдилища

В учебника „Сравнително конституционно право“ предлагам сравнителноправна типология на видовете специализирани съдилища. Представят се предимствата и недостатъците на тези системи, както и причините за институционалната диференциация на системата на съдилищата на общи и специализирани съдилища.

VI. Дидактика на конституционното право

В статията ми „Университетското образование в областта на правата на човека в България - състояние, проблеми и перспективи“ подлагам на критичен анализ университетското образование в областта на правата на човека. Приносните моменти са в три насоки. На първо място, систематизирани са ползите от изучаване на правата на човека и на типичните насоки на въздействие на университетското образование в разглежданата сфера върху обществото като цяло, изразяващи се в неговите социални функции. Второ, представени са достиженията и актуалното състояние на преподаването по правата на човека чрез експониране на неговия обект, отраслова и дидактическа диференциация и спецификация, интердисциплинарни връзки и методология на преподаване и проверка на знанията на студентите. Трето, направени са изводи, и предложения за подобряване и усъвършенстване на преподаването в областта на човешките права в българските университети.

Също така в книгата ми „Гражданското участие в политическия процес. Конституционноправни основи“ съм предложил казуси по конституционно право в областта на

политическите права на човека. Тези казуси са от полза за обучението на студентите по Конституционно право.